

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Dina Lempl

SLIKA ŽENE U GLASILIMA SELJAČKE SLOGE

Interdisciplinarni diplomski rad

Mentorica: Dr. sc. Ida Ograjšek Gorenjak, docentica

Komentorica: Dr. sc. Sanja Potkonjak, docentica

Zagreb, rujan, 2018.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la diplomski rad pod naslovom

SLIKA ŽENE U GLASILIMA SELJAČKE SLOGE

i da sam njegov/a autor/ica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

DINA LEMPL

(potpis)

Zagreb, rujan, 2018.

Zahvala

Mom Mišu. Hvala ti!

Za mamu, tatu, bracu i Ivanu.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	4
I. UVOD	5
II. HSS I ŽENE	8
III. TEKSTOVI O ŽENAMA I ŽENSKI TEKSTOVI	10
3.1.1 ULOGA ŽENE U GLASILIMA	10
3.1.2 AKCIJE ZA ŽENE	11
3.1.3. AMBIVALENTAN ODNOS PREMA ŽENAMA	11
3.2. ŽENSKI I MUŠKI AUTORI	12
3.2.1 RAZLIKE U BROJU I UČESTALOSTI	13
3.2.2 RAZLIKE U TIPU RADOVA	14
3.2.3 TEKSTOVI O ŽENAMA I ZA ŽENE.....	16
3.2.4 MARA MATOČEC.....	19
3.2.4 JANA FALICA.....	20
3.3. TEME	22
3.3.1 PJESMA	22
3.3.2 SUKOB GRADA I SELA	22
3.3.3 PROSVJETA ŽENA	23
3.3.4 OČUVANJE TRADICIJE.....	24
IV. ČUVARICE NARODNE KULTURE	24
4.1. SMOTRE NARODNE KULTURE.....	26
4.2. NOŠNJE	30
4.3. „DOSTOJANSTVO - NE GIZDA“	33
V. SLIKA IDEALNE ŽENE.....	39
VI. KAMPANJE ZA UNAPRJEĐENJE POLOŽAJA ŽENA	43
6.1. OPISMENJAVANJE.....	44
6.2. „MAJKE ZA ZDRAVLJE DJECE“	48
VII. ZAKLJUČAK.....	56
Sažetak na hrvatskome jeziku	58
Summary	59
POPIS LITERATURE	60
PRILOZI.....	63

I. UVOD

Seljačka sloga i HSS su vrlo popularna tema među povjesničarima. Samo neki od autora koji o njima pišu su Suzana Leček, Ivica Šute, Mira Kolar – Dimitrijević i Naila Ceribašić, a problematika koju obrađuju varira od političke, gospodarske i kulturne do „ženskog pitanja“. Seljačka sloga je bila kulturno – obrazovno društvo čiji se rad temeljio na načelima HSS-a, osnovano u Zagrebu 11. listopada 1925. godine.¹ Objavljivala je časopise *Seljačka Prosvjeta* (1926.-1929.) i *Seljačka Sloga* (1936. – 1941.).

Seljačku Prosvjetu, glasilo Seljačke sloge uređivali su Rudolf Herceg i Isidor Škorjač, a prvi broj je izdan i pušten u javnost dana 15. siječnja 1926. godine. Izlazila je od 1926. godine do Šestosiječanjske diktature 1929. godine kada joj je rad zabranjen. U prvom je broju objavljen tekst Stjepana Radića pod nazivom „Seljačka sloga u svom pravom značenju“ u kojem sam Radić razlaže svrhu i značaj Seljačke sloge i njenog dobrotvornog i prosvjetnog djelovanja: „Hrvatske Seljačke Sloge stvaraju onu duševnu zrelost i onaj duševni pogled, koji obuhvaća sav seljački i sav narodni život, i to ne samo okom učenjaka i državnika, nego i okom svakoga našega orača i svake naše domaćice.“² *Seljačka Prosvjeta* je bila u suštini propagandni časopis usmjeren na seljaštvo.

Na tristotinjak stranica u sedam rubrika objavljivani su tekstovi seljaka i stručnjaka, čiji su stavovi bili prihvatljivi Seljačkoj slogi. Rubrike su bile podjeljene na „Pjesme“, „Drama“, „Pripovijesti, novele i crtice“, u koje su svrstani radovi „seljačke književnosti“. U rubrici „Članci i razprave“ nalaze se radovi uredništva, stručnjaka iz raznih područja te seljaka o načelima koja je propagirala Seljačka sloga, junacima seljačkog pokreta, gospodarstvu, kulturi itd. Ova je rubrika služila informiranju i obrazovanju seljaka. Rubrika „Mali razgovori i važniji izvještaji“ obuhvaćala je izvještaje o uspjehu akcija, o dobrotvornom radu, priče o uspjehu bivših analfabeta, gospodarske izvještaje i pozitivne primjere rada ogranka Seljačke sloge. Ovdje pripadaju i izvještaji o prikazivanju kazališnih predstava, uspjesima seljačkih pjevačkih društava i seljačkim zabavama, dakle kulturnim aktivnostima ogranka. U rubrici „Objave knjiga“ najavljivane su knjige koje će uskoro biti objavljene uz opis i poziv na nabavku i čitanje, također je popraćen uspjeh već objavljenih knjiga seljačkih i neseljačkih autora. Posljednja je rubrika „Sitnije vijesti i obavijesti uredništva i uprave“ gdje

¹ Topić Predrag, Antolović Aleksandar, ur. *Stjepan Radić i HSS u Dugoselskom kraju: (građa do 1940. godine)*. Dugo Selo: Gradska knjižnica Dugo Selo, 2014. str. 126.

² *Seljačka Prosvjeta*, br. 1-2 (1926): 2.

su objavljivani zaključci uredništva s glavnih skupština, izvještaji o osnivanju ogranka Seljačke sloge, obavijesti o otvorenjima čitaonica, prosvjetnim predavanjima itd.

Svrha časopisa je bila širiti načela Seljačke sloge i HSS-a, pozivati seljake na aktivno uključivanje u rad tih dviju organizacija i objavljivanje radova i iskustava u *Seljačkoj Prosvjeti*. Prosvjetnim kampanjama opismenjavanja nastojalo se opismeniti i obrazovati seljake. Poticanjem kulturnih djelatnosti na smotrama narodne kulture razvijala se svijest o vrijednosti seljačke kulture i seljačkog identiteta. Smotrama se građanstvu prezentirala seljačka kultura kako bi se pokazalo da je hrvatski seljak prosvijećen i „napredan“. Poticanjem domaćeg obrta nastojalo se popraviti gospodarsku situaciju na selu. Promicao se nacionalni i „staleški“ ponos na sve što je seljačko i aktivno odbacivanje imitacije svega gradskog. *Seljačka Prosvjeta* je aktivna sve do 1929. godine kada je Šestosiječanjskom diktaturom ukinuta i organizacija Seljačka sloga.

Atentatom kralja Aleksandra 09.10.1934. godine u Marseilleu, nastaju nove političke prilike. Nastupa poludiktatorski režim vlada Bogoljuba Jevtića i Milana Stojadinovića (1934.–1939.)³, koji je tolerantniji prema djelovanju HSS-a, te obnovi djelatnosti njegovih grana i uspostavi novih. Obnavlja se rad Seljačke sloge i osniva se sestrinska organizacija „Gospodarska sloga“ s istoimenim glasilom. Obnavlja se i izdavačka djelatnost, pa se 1936. godine pokreće časopis *Seljačka Sloga*. Izlazio je do 1941. godine i uspostave NDH kada je Seljačkoj slogi rad zabranjen. Seljačka sloga je nastavila sa svojim radom i nakon 1945. godine, ali u značajno drugačijim uvjetima.

Glasilo *Seljačka Sloga* je nastavilo rad *Seljačke Prosvjete*, ali u puno širem krugu djelovanja i s većim uzletom. Broj rubrika u novom časopisu je porastao prvo na deset, a od 1938. godine se nazivi i broj rubrika vrlo malo mijenjaju. Neke su rubrike slične onima u *Seljačkoj Prosvjeti*. Prve tri rubrike su bile „Pjesme“, „Pripovijesti, priče, opisi“ i „Igrokazi“, ako ih je bilo. Zatim „Razprave“ koje od 1938. godine postaju „Razmatranja“, donose različite teme o akcijama Seljačke sloge, propagandne tekstove o prosvjeti, o potrebi uključivanja žena, „slavnoj prošlosti“, junacima seljačkog pokreta, te aktualnim temama

³ „U nastupnom govoru u skupštini Stojadinović je izjavio kako će nova vlada stvoriti „atmosferu međusobnog povjerenja u kojoj će se ipak lakše moći naći rješenje hrvatskog pitanja“... Stojadinovićeva je vlada pokušala propagandom brojnih obećanja popularizirati svoju politiku, dajući time do znanja da prekida s političkom praksom šestojanuarskog režima. U tom se smislu i pod znatnim uplivom kneza Pavla nastojala približiti i vodećoj hrvatskoj političkoj stranci. To približavanje HSS-u imalo je u pozadini sasvim pragmatičan cilj. Uvlačenjem haesesovskih predstavnika u novu vladu ujedinile bi se na vlasti najjače političke stranke u zemlji te bi se istovremeno osigurala stabilnost podloge na kojoj je počivao režim u Beogradu. S tim u vezi dolazi i do određenog popuštanja prema HSS-u i to na svim razinama.“ Šute, Ivica, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935. – 1941.*, Zagreb: Srednja europa, 2010. str. 57.-58.

poput mode na selu i gospodarskoj situaciji. Rubrika „Smotre hrvatske seljačke kulture“ donose preglede i izvještaje sa smotri. „Sud dobrih i poštenih ljudi“ prati rad i objavljuje izvještaje i rješenja sporova. Rubrika „Pokret proti nepismenosti“ donosi vijesti o stanju u akciji opismenjavanja, o pismenosti žena, o javnim skupštinama za pismenost, te pozitivne primjere i pisma bivših analfabeta, a kasnije postaje dio rubrika „Izvještaji“ i nove rubrike „Bivši nepismenjaci pišu“. U rubrici „Viestnik Seljačke Sloge“ objavljivani su različiti izvještaji o osnivanju i radu ogranaka, seljačkim smotrama, prosvjetnim sastancima, upute za rad ogranaka i održavanje skupština, obraćanja središnjice, govori s raznih manifestacija i slično. Rubrika „Mladost - radost“ je bila rezervirana za pjesmice i sastavke članova podmlatka i samoukih seljaka. Rubrika „Razno“ je uključivala objave o aktivnostima srodnih organizacija npr. Kluba ABC, o folkloru, priznanjima zborovima povodom smotri i slično. Rubrika „Zagonetke“ je donosila zabavni sadržaj, a rubrika „Objave“ najavljivala književne natječaje i izlaženje novih knjiga.

Svrha *Seljačke Sloge* je bila širenje propagande HSS-a i poticanje omasovljavanja seljačkog pokreta aktivnim uključivanjem žena i mladeži. Izvještajima o prosvjetnim akcijama se radilo na poticanju opismenjavanja, uključujući dotad zanemarene žene. Propagandom kampanje za očuvanje izvorne narodne nošnje se pozivalo žene da svojim „ženskim“ radom održe čistu seljačku kulturu i identitet uz izričitu borbu protiv utjecaja grada. Odbacuje se sve gradsko i „tuđe“ što je vidljivo u člancima o „gizdi“ i ženskoj „taštini“. Zdravstveno – prosvjetnom akcijom se nastojalo praktično obučiti majke kako bi se smanjila dotad visoka smrtnost dojenčadi na selu, te održavala higijena i zdravlje seljačke obitelji. Direktnim obraćanjem ženama i njihovim uključivanjem u sve masovniji seljački pokret časopis je naišao na veći odaziv kod svoje ženske publike i tako dobio svoje ženske autorice i vjerne suradnice.

Ovaj rad će pokušati odgovoriti na pitanje kakva je slika žene u glasilima *Seljačke sloge* u razdoblju između dva svjetska rata. Rad daje analizu dva spomenuta časopisa s osobitim osvrtom na odnos prema ženama. Koriste se kvalitativne i kvantitativne metode rada u analizi podataka iz izvora. Kvantitativne metode imaju za cilj prikupiti statističke podatke iz kojih bi se utvrdio broj ženskih autorica i učestalost objavljivanja ženskih radova. Usporedbom statističkih podataka o ženskim i muškim autorima u oba glasila će se vidjeti razlike u broju objavljenih radova po glasilu i spolu. Kvalitativnim metodama se uspoređuju prikupljeni podaci, te determiniraju teme i konstrukti ženstvenosti.

II. HSS I ŽENE

Položaj žene u međuraću sastojao se od tri bitne komponente. Prvu je činila slaba obrazovanost žena. Slabija obrazovanost i visoka nepismenost žena su posljedica obrazovne politike 19. stoljeća. Također veliki trošak školovanja sve djece koji je često bio prevelik teret seljačkoj obitelji, pa su dječaci išli u školu, a djevojčice ostajale kod kuće učiti se kućanskim poslovima. Međutim, nerazvijena mreža škola i uopće loše stanje u obrazovanju na selu su pridonijeli tome da je velika većina ženskog stanovništva bila nepismena. Druga bitna komponenta bio je zakonski položaj žene između dva svjetska rata. Žene nisu imale pravo glasa, niti su imale pravo biti birane na određene funkcije i na javno djelovanje u političkom životu. Zbog nepostojanja unificiranog građanskog zakonika primjenjivali su se zastarjeli zakoni iz 19. stoljeća. „Unatoč regionalnim varijacijama, ovi su zakoni sankcionirali neravnopravnost žene, naročito udate. Ona je, prema zloglasnom paragrafu 920. Srpskog građanskog zakonika iz 1844. godine, izjednačena sa maloletnicima, mentalno poremećenim i sumanutim licima, rapikućama i propalicama.“⁴ Građanskim zakonima žena nije bila samostalna pravna osoba, ali je zato po krivičnom zakonu izjednačena s muškarcem. Znači da je bila zakonski potpuno sposobna direktno odgovarati za počinjene zločine. Ovakvom situacijom u zakonodavstvu neravnopravnost muškarca i žene je bila ozakonjena. Treća komponenta je bila položaj žene unutar same obitelji. Seljačka žena je u međuratnom razdoblju zatvorena u svoju sferu privatnog. Unatoč tome što je za vrijeme Prvog svjetskog rata sama uzdržavala imanje i obitelj dok je muž bio na bojištu, i dalje ne izlazi iz svoje domene. U obitelji je bila podređena mužu, jer su patrijarhalni mentalitet, običajno i religijsko pravo to zahtijevali. Možemo reći da je živjela po formuli djeca – kuhinja – crkva.⁵

Prije kraja Prvog svjetskog rata Stjepan Radić je naglašavao važnost žena u toj ratnoj situaciji: „Seljački domovi stoje sad većinom na seljačkim ženama, u ženskim je rukama sada i ciela domovina, te će ovaj rat dobiti žene; bez njih se već davno ne bi dalo ni živjeti, a kamo li ratovati.“⁶ Radićev je moderni stav bio načelno prihvatljiv mnogim suvremenicima, ali u praksi je situacija bila drugačija. Iako se zalagao za prava žena, uključujući i pravo glasa, teško je nailazio na razumijevanje svojih suradnika i članova stranke. „Radićev odnos prema ženama ipak je bio kombinacija oportunizma političara prema tradiciji i modernih stajališta,

⁴ Sklevicky, Lydia, „Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetskog rata“. *Polja* (studen 1984): 415.

⁵ Domačinović, Vlasta, ur. *Žena u seoskoj kulturi Panonije*, Zagreb: Etnološka tribina – posebno izdanje, Hrvatsko etnološko društvo, 1982., str. 5.

⁶ Boban, Branka, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Alinea, 2006. str. 285.

što se vidjelo i u njegovu prvome govoru održanom u Saboru 1910. Tada je izjavio da se HPSS i po odnosu prema ženama razlikuje od drugih stranaka jer drži da za prosvijećenoga kršćanskog društva nema bez žene, odnosno uopće nema društva tamo gdje žena nije postavljena u položaj „ravnopravne drugarice“. Ali je rekao i „da je liberalcu žena dama“, „klerikalcu je služavka“, a „agrarcu je žena domaćica, koja drži tri ugla od kuće“, na što je zastupnik Socijaldemokratske stranke Hrvatske Vitomir Korać dobacio da je, dakle, robinja, na što Radić tada nije odgovorio.“⁷ On je vjerovao da će žene nakon rata dobiti opće pravo glasa. Pretpostavio je da će majke zahtijevati da se donese zakon da se ne smije započeti rat ako ga prvo ne izglasaju sve majke. To će biti, zaključio je, ne žensko, nego *materinsko carstvo*.“⁸

Radić se zalagao za izjednačavanje prava žena i muškaraca, kako u svakodnevnom tako i u političkom životu, ali njegovi stavovi se nisu uklapali u patrijarhalni mentalitet većine. U Koprivnici je 08.05.1921. godine Stjepan Radić držao govor, a govoriti su trebali i Tomo Jalžbetić i Mara Matočec. Jalžbetić je rekao da „babi nije mjesto za govornicom“⁹. Mara Matočec je trebala govoriti o teškoj poziciji obitelji koje su u ratu ostale bez oca i hranitelja, pa je po sjećanju pisala da je Radić odgovorio Jalžbetiću: „Tko je proti ženama, ne spada k nama, nije dionik našeg velikog pokreta i programa.“¹⁰ Unatoč tome Radić nije nametao svoja mišljenja članovima stranke, već se priklanjao većini.

Vladko Maček je 1917. godine na glasovanju Glavnog odbora HPSS-a o novom izbornom zakonu glasao protiv davanja prava glasa ženama. „Nakon tolikog zalaganja seljaka za pravo glasa žena, Vladko Maček se ponovno javio za riječ i izjavio da ostaje pri stavu da im (ženama) ne treba dati pravo glasa, ali ako se daje da treba dati svima.“¹¹ Iako je bio protiv ženskog prava glasa, nije bio protiv uključivanja žena u seljački pokret. Tijekom 1920-ih su žene marginalizirane i ne javljaju se u *Seljačku Prosvjetu*, ali se o njima ipak piše i zna. Žene se 1930-ih otvoreno poziva na sudjelovanje, jer je pokret sve masovniji, a one čine onu „drugu“ polovicu stanovništva. Trebaju ih i zbog prosvjetnih akcija i „ženskog“ rada za očuvanje tradicije i nošnje. Ovi su procesi bili posljedica omasovljavanja seljačkog pokreta i sukladnog mijenjanja politike stranke. Naravno da su navedeni procesi ostavili vidljive

⁷ Boban, Branka, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Alinea, 2006. str. 282

⁸ Isto, str. 280

⁹ Matočec, Mara, Tv kalendar, 13. listopada 2010.

¹⁰ Matočec, Mara, „Prvi ženski kongres“. *Seljačka Sloga* (1937.): 194.

¹¹ Boban, Branka, „Materinsko carstvo - Zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu“. priredila Feldman Andrea. *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*, Zagreb: Ženska infoteka, 2004., str. 207.

posljedice na časopise. Razlike između propagande u *Seljačkoj Prosvjeti* i *Seljačkoj Slogi* su vidljive u različitim temama u tekstovima koji se objavljuju. Tako da razlikujemo 1920-e godine kada su žene u pozadini, u svojoj sferi privatnog i 1930-e kada Vladko Maček javno i službeno poziva žene na aktivno uključanje u rad Seljačke sloge, što znači da one konačno izlaze u javni život.

III. TEKSTOVI O ŽENAMA I ŽENSKI TEKSTOVI

Ovo će se poglavlje osvrnuti na stav tj. odnos prema ženama koji se može iščitati iz oba glasila Seljačke sloge. Opisati će se razlike u stavu između dva razdoblja izlaženja *Seljačke Prosvjete* i *Seljačke Sloge*, što je vidljivo kroz zaokret u propagandnim tekstovima. Kroz statističke podatke donose se informacije o odnosu broja muških i ženskih pisaca, učestalosti objavljivanja, поближе o ženskim autorima, te o temama o ženama i za žene za koje se opredjeljuju.

3.1.1 ULOGA ŽENE U GLASILIMA

Tijekom razdoblja izlaženja Seljačke Prosvjete vrlo malo članaka je pisano o ženama i za žene. One ostaju u sjeni razvoja cijelog seljačkog pokreta. Kada se žene spominje, tada je to u kontekstu vjerne supruge i nježne majke. Najčešće su prisutne u poeziji i pripovijetkama, te opisima običaja i svakodnevnog života. Slika žene u Seljačkoj Prosvjeti je idealizirana i romantizirana slika majke kao čuvarice doma i obitelji.

Na tekstove o ženama nailazimo i u izvještajima radova ogranaka. Prvo se ističu učiteljice i njihov prosvjetno-kulturni rad. Prvenstveno su to pritužbe da žene ne sudjeluju u glumačkim skupinama, a kada se o njihovom sudjelovanju piše, vidljivo je da su sudjelovale zajedno sa svojim muževima. Više važnosti su dobile u pjevačkim zborovima kada su stručnjaci savjetovali muškim zborovima da uključe i ženske članove u svrhu poboljšanja izvedbe.

Smotre narodne i seljačke kulture isto tako su uključivale žene. U početku su žene samo dio mase, nije im se obraćalo direktno. Podrazumijevalo se kad, na primjer, treba popraviti narodnu nošnju, da bude izvorna, stara, seljačka, da je to „ženski“ posao. Pred kraj razdoblja djelovanja Seljačke Prosvjete sve su češći komentari stručnjaka na nastupe pjevačkih i plesnih skupina. Učestalije se spominju žene jer ih se kritizira za nošnje i motive na nošnjama. Spominju se i u kontekstu problema „gizde“ koja razara seljačku obitelj, a po pisanju mnogih autora uzrok joj je ženska „taština“. Javlja se ambivalentan stav prema

ženama u kontekstu kulturnog rada. Od žena se očekivalo da novim etnografskim metodama istraže i pokušaju pronaći izvorni oblik narodne nošnje svog kraja te po tom uzoru same izrade nove. S druge strane u tekstovima seljaci često doživljavaju žene glavnim krivcima pojave „gizde“, unatoč tome što su zapravo muškarci prvi prestajali nositi narodnu nošnju. Žensko tekstilno rukotvorstvo je shvaćeno kao sredstvo u borbi protiv „gizde“ i prijetnje globalizacije.

Seljačka Sloga je izlazila u razdoblju kada seljački pokret ubrzano omasovljuje. Tekstovi u Seljačkoj Slogi odišu ponosom na veličinu pokreta i snagu seljaštva te se po prvi puta javlja potreba da se u pokret aktivno uključe žene i mladež. Nakon poziva Vladka Mačeka na uključivanje žena u seljački pokret u glasilu se izdaju prikladni propagandni tekstovi. Tekstovima uredništva se vršio pritisak na muškarce da „napredan“ seljak treba imati „naprednu“ ženu, što je značilo da bi svaka seljačka žena trebala biti pismena. Po prvi put u glasilu otvoreno progovaraju žene.

3.1.2 AKCIJE ZA ŽENE

O akcijama za žene se najviše pisalo u izvještajima i raznim raspravama. Žene se pozivalo na sudjelovanje prvo u kampanji za očuvanje narodne nošnje. Svi poslovi oko izrade narodne nošnje su spadali u „ženski“ posao. Iduća i najuspješnija kampanja Seljačke sloge u kojoj su sudjelovale žene bila je ona za opismenjavanje žena. Po pisanju Mare Matočec na početku kampanje učitelji i učiteljice u nekim krajevima nailazili na otpor žena (i njihovih supruge) opismenjavanju. Ubrzo se pojačanim radom seljačkih prosvjetnih radnica na terenu ruše predrasude i otpor, te žene počinju surađivati i uključivati se u tečajeve, pa u *Seljačkoj Slogi* nailazimo i na pisma bivših analfabeta. Posljednja akcija o kojoj se pisalo, a koja je bila namjenjena ženama i za žene bila je zdravstveno – prosvjetna kampanja za očuvanje zdravlja djece. Jer „žene – majke“ su bile odgovorne za budućnost djece i cijelog naroda.

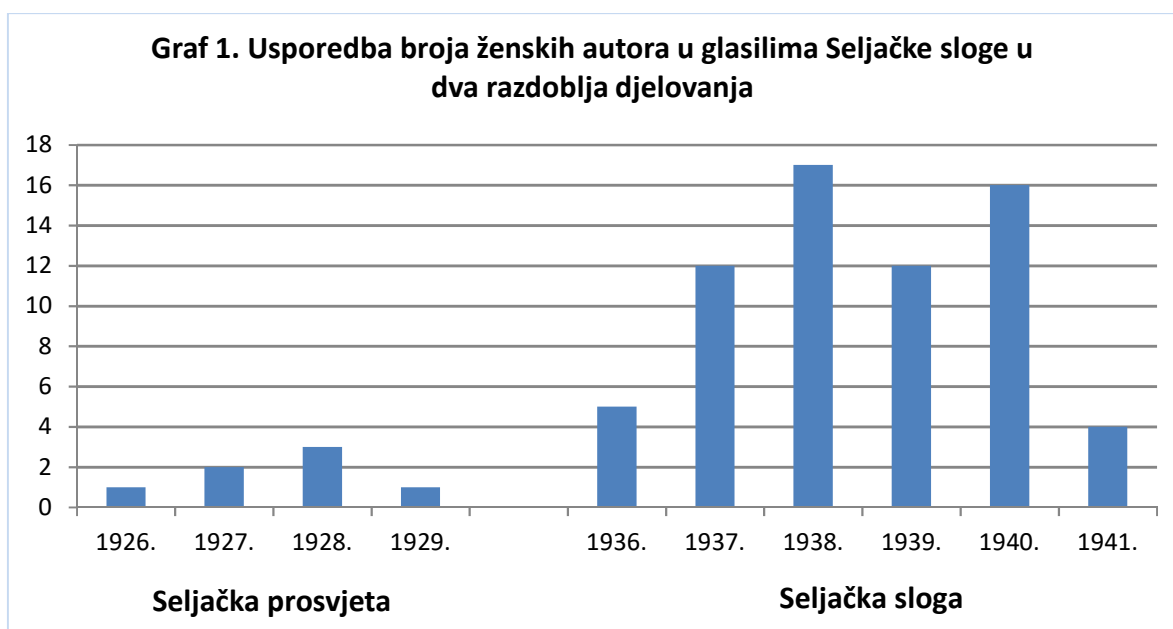
3.1.3. AMBIVALENTAN ODNOS PREMA ŽENAMA

Stav središnjice u periodu izlaženja *Seljačke Sloge* prema ženama i mladima je bio ambivalentan. S jedne strane, žene i mlade se prozivalo za gubitak tradicije, običaja i seljačkog načina života, a s druge ih se isticalo kao najbitniji dio ogranaka i same Seljačke Sloge, jer su oni ti koji čuvaju i dalje prenose hrvatsku seljačku kulturu. U poruci dr. Mačeka na skupštini Seljačke Sloge 21.02.1937. godine, prva točka naglašava da se u Seljačku Slogu moraju uključiti i žene – „Jer one čuvaju staru i razvijaju novu seljačku kulturu, a gdje to ne čine, ondje ju uništavaju.“ ... U petnaestoj točki izravno daje uputu o čemu bi muškarci, a o

čemu žene trebale pisati. – „Mužkarci trebali bi pisati o tom, kako se - po njihovi mišljenju - može seljački život olakšati i poboljšati; žene o tom, kako da ga sami - u seljačkim domovima - poljepšamo, a mladež neka izriče svoje želje i nade.“¹² Od žena se istovremeno očekivalo da budu čuvarice tradicije i istinskog sela, koje se bore protiv utjecaja gradske „gizde“, a pored toga moderne i angažirane suradnice *Seljačke Sloge*.

3.2. ŽENSKI I MUŠKI AUTORI

Žene su objavljivale tekstove u oba glasila, ali ne istim intenzitetom. Brojčana razlika u ženskom angažmanu je najočitija u usporedbi brojeva *Seljačke Prosvjete* od sredine 1920-ih i *Seljačke Sloge* od sredine 1930-ih do početka 1940-ih godina.

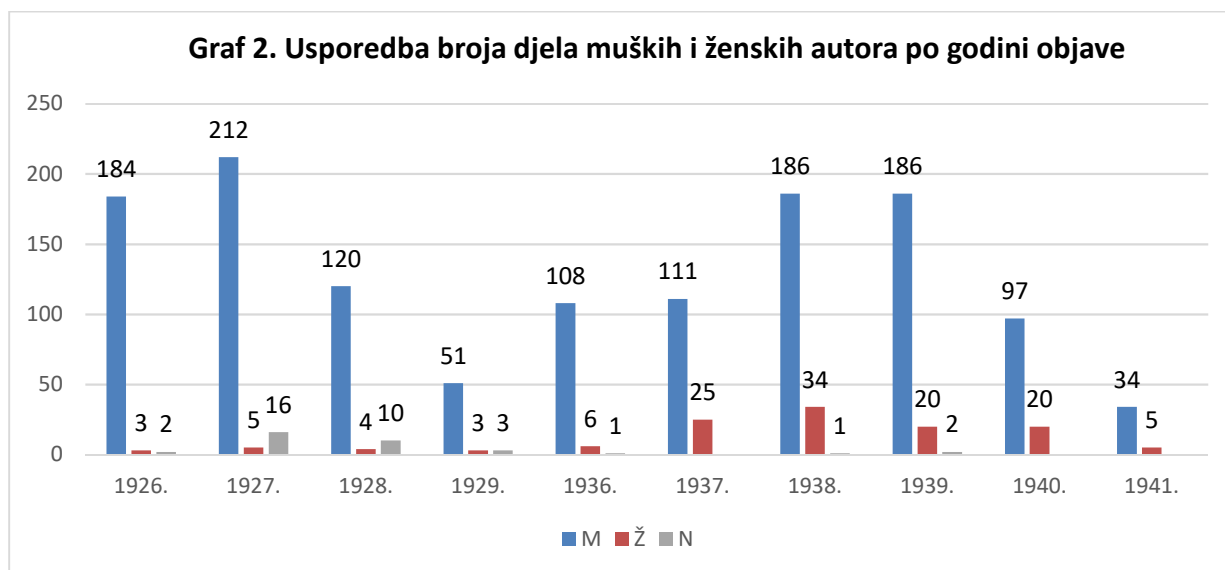

Iz grafa se može uočiti da su žene znatno više objavljivale tekstove u *Seljačkoj Slogi* nego u *Seljačkoj Prosvjeti*. Novi javan stav stranke i Seljačke sloge je označio prekretnicu u odnosu prema ženama. Omasovljavanjem „seljačkog pokreta“ Seljačka sloga je morala pozvati žene na akciju. Veći broj ženskih uradaka je vjerojatno i odraz nove uredničke politike. Najveći je broj radova u 1938. godini kad su žene aktivne sudionice kampanje opismenjavanja. Bilježi se porast u broju ženskih radova 1940. godine, kao reakcija na zdravstveno – prosvjetne sastanke za poboljšanje kvalitete života dojenčadi i male djece. Kampanja je službeno započela 1939. godine. Za 1941. godinu je u grafu prikazan samo broj ženskih radova objavljenih do travnja te godine. Matematički možemo pretpostaviti da bi ukupan broj radova bio otprilike isti ili veći nego 1939. godine.

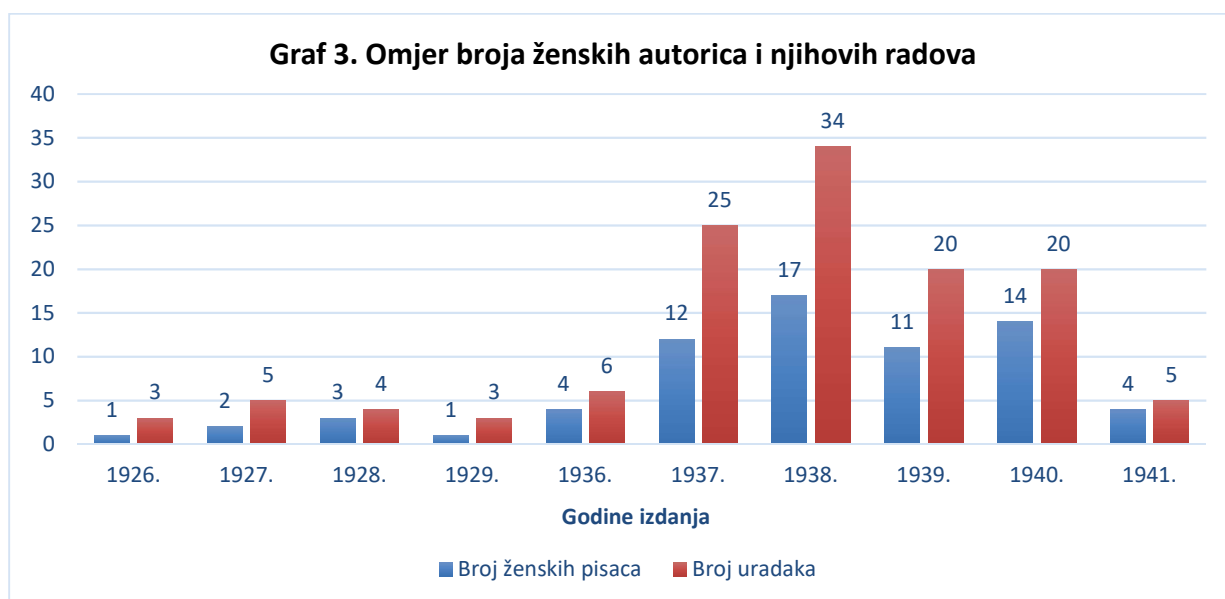
¹² „Poruka dr. Mačeka na skupštini Seljačke Sloge 21.02.1937.“. *Seljačka Sloga*, (1937): 61. - 62., 65.

3.2.1 RAZLIKE U BROJU I UČESTALOSTI

Kada usporedimo broj muških i ženskih radova, ovih prvih je neusporedivo više.

Vidljivo je da je u *Seljačkoj Prosvjeti* omjer muških i ženskih autora izrazito slab, a prve godine (1926.) objavljuju gotovo isključivo muškarci (s iznimkom Mare Matočec). Nekim je autorima bilo nemoguće odrediti spol jer su potpisani pseudonimom, međutim i za njih su navedeni podaci. Iz grafa je vidljivo da je tijekom 1920-ih godina objavljeno čak više djela nepoznatih autora, nego li ženskih. *Seljačka Sloga* ima nešto povoljniji omjer, osobito tijekom 1938. godine kada su žene aktivne suradnice *Seljačke Sloge* i njihova djelatnost je na vrhuncu.

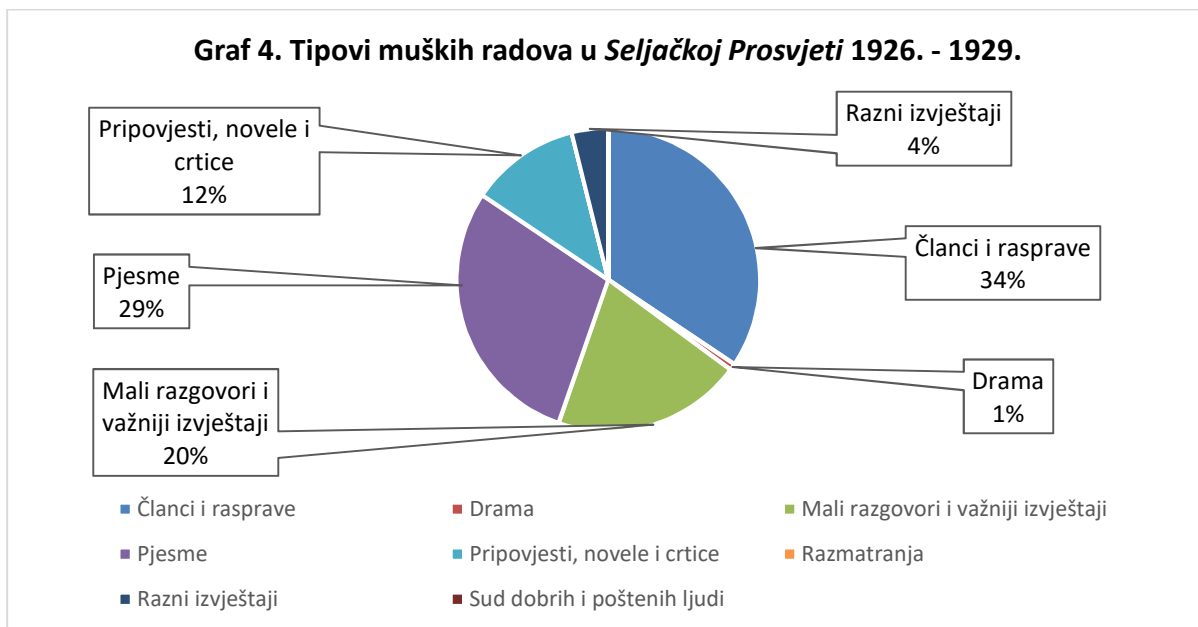

Tijekom 1937. i 1938. godine uočava se veća repetitivnost u objavljivanju radova istih autorica. Što potvrđuje tezu da *Seljačka Sloga* dobiva svoje redovite suradnice koje se aktivno

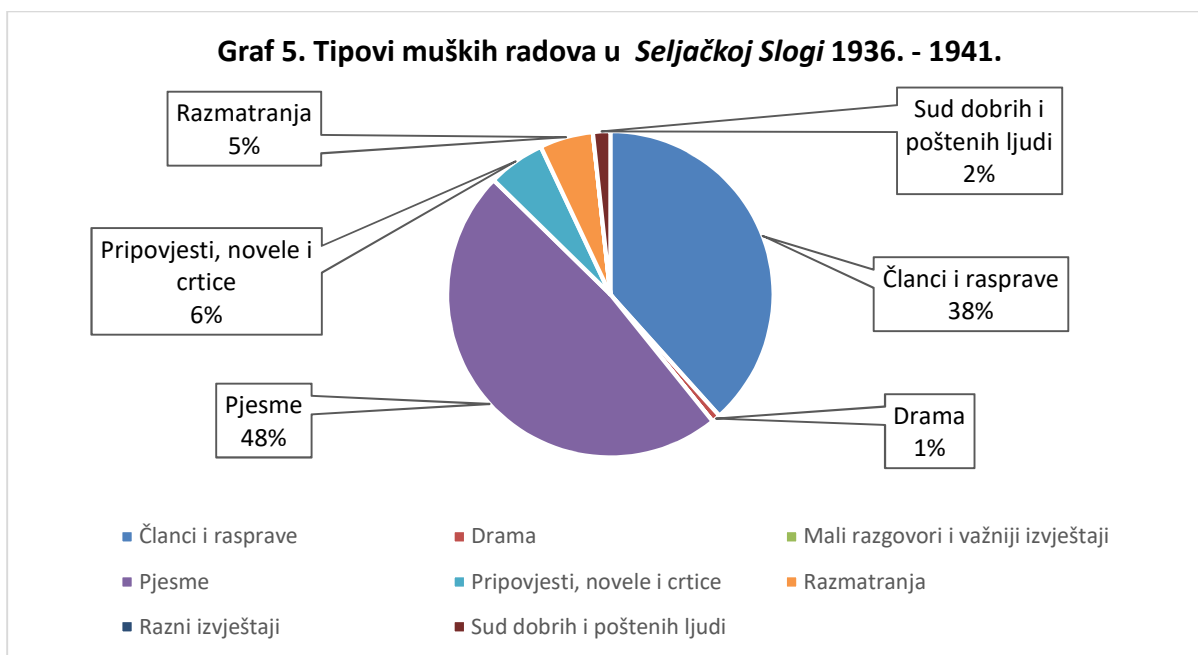
uključuju u propagandne, prosvjetne i kulturne akcije. Objavljivanje ženskih radova imalo je i svrhu ukazivanja da cjelokupno društvo prihvaća i uključuje se u rad *Seljačke sloge*.

3.2.2 RAZLIKE U TIPU RADOVA

Muškarci i žene različitim intenzitetom pišu različite tipove tekstova, ta razlika u vrsti tekstova je vidljiva u idućim grafovima.

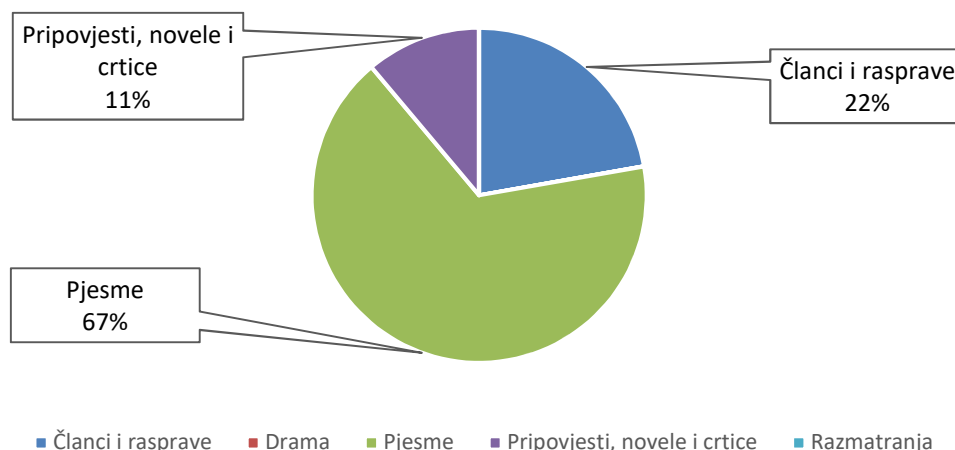

Promatrajući grafove, možemo uočiti da muškarci većinom pišu članke, rasprave i izvještaje u razdoblju izlaženja *Seljačke Prosvjete*, a tek za izlaženja *Seljačke Sloge* bilježi se porast u broju poezije i razmatranja.

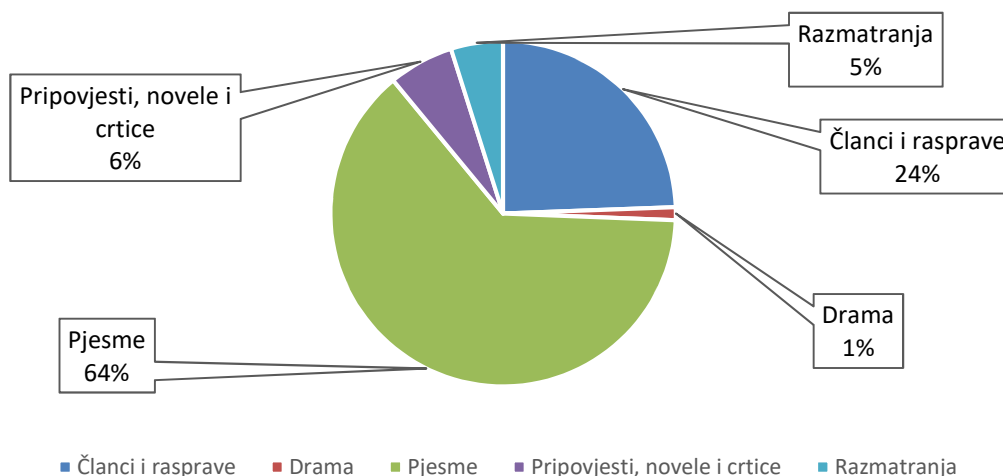
Muškarci u ovom razdoblju pišu 19% više poezije, što je vidljivo usporedbom oba grafa.

Graf 6. Tipovi ženskih radova u *Seljačkoj Prosvjeti* 1926. - 1929.

Iz grafa je vidljivo da su žene većinom pisale poeziju, zatim razne članke i rasprave. Počele su se s pjesmama javljati u *Seljačku Prosvjetu*, a i kontinuirano su slale radove za vrijeme izlaženja *Seljačke Sloge*.

Graf 7. Tip ženskih radova u *Seljačkoj Slogi* 1936. - 1941.

U ovom razdoblju bilježimo porast u brojkama objavljenih ženskih radova, iako daleko nedostatnih da sustignu muškarce. Iako nije vidljivo iz grafa u godini 1939. bilježi se izjednačenje broja objavljenih ženskih pjesama s člancima i raspravama, što se nije dogodilo od porazne 1928. godine kada su objavljene po jedna pjesma, članak i rasprava. Broj objavljenih članaka i rasprava pretekao je broj pjesama tek 1941. godine, što govori i o sazrijevanju ženskih autorica koje se odmiču od poezije i ulaze u ozbiljnije vode.

3.2.3 TEKSTOVI O ŽENAMA I ZA ŽENE

Tekstovi muških autora o ženama i za žene su zapravo vrlo malobrojni, čak i ako sagledamo sva godišta međuratnog razdoblja kao jednu cjelinu. Većinom su to pjesme osjećajnog, socijalnog i romantičnog sadržaja, nostalgični opisi običaja, dok su ostalo članci većinom propagandno – prosvjetnog značaja, što je vidljivo iz tablice:

Tablica 1. Muški autori i naslovi djela o ženama i za žene

<i>Godina</i>	<i>Autor</i>	<i>Naslov</i>	<i>Tip pisanja</i>
1926.	Blaž I. Krunić	Janice moja banice	Pjesme
	Miškina	Mrtvoj kćerki	Pjesme
	Stjepan Novosel	Tri dekllice	Pjesme
		Tri sestrice	Pjesme
	Stjepan Šarić	Majčina briga	Pjesme
1927.	Blaž J. Krunić	Bakičina suza	Pjesme
	Imbro Stivić	Žena kao majka je duša porodice i vrelo kulture	Članci i rasprave
	Stjepan Novosel	Pastirica	Pjesme
		Vesele Prigorčice	Pjesme
1928.	Luka Kujundić Strika	Marica i Mica	Pjesme
1936.	Ing. Ante Premužić	Naše žene za "modu" Seljačke Sloge	Članci i rasprave
	Ranko Petković	Seljanke iz drva i u drva	Pjesme
1937.	Mihovil Pavlek Miškina	Mrtvoj supruzi	Pjesme
1938.	Ivan Šoić	Majci	Pjesme
	Mijo Medved	Tri djevojke	Pjesme
	Pavao Varnica	Majčinim rukama	Pjesme
	Slavko Drnić	Šokici	Pjesme
	Velko Bači	Jelica je drača žela	Pjesme
	Zdravko Restek	Bakica	Pjesme
		Majčina briga	Pjesme
1939.	Ivan Furdin	Kako se djevojka riješila tlake	Članci i rasprave
	Izidor Škorjač	I žene se sve više miču	Članci i rasprave
	Josip Mihalić	Seljačka žena	Pjesme
	Ljudevit Kolar	Zločeste žene	Pjesme
	Mijo Janeković	Idemo, mamica na pole	Pjesme
	Mijo Miković	Majka	Pjesme
	Pera Drčić	Prava majka	Pjesme
1940.	Antun Bačeković	Peci, bako kruh jednak; Za kim je išla tako je i prošla	Pjesme
	Đuro Marosavljević	Izvarana djevojka	Pjesme
	Ivan Krišto	Djevojka bez ruku	Članci i rasprave
	Josip Brajo	Seljačkim majkama	Pjesme
	Stjepan Brdarić	I žene imaju pravo na prosvjetu	Članci i rasprave

1941.	Milan Šoić	Majci	Pjesme
-------	------------	-------	--------

U *Seljačkoj Prosvjeti* tijekom cijelog razdoblja izlaženja časopisa objavljen je samo jedan članak koji govori o ženama. Imbro Štivić je 1927. godine napisao članak „Žena kao majka je duša porodice i vrelo kulture“. U članku uspoređuje muškarca i ženu pri čemu se muškarac brine za obitelj radeći teške poslove izvan kuće, a žena je bila „čuvarica ognjišta“. Ženu smatra muževom pomoćnicom i „Žena je osim toga po svom moralnom shvaćanju obično anđeo čuvar mužu i poticalo za rad, pa zato je nenadoknativa svećenica domaćega ognjišta.“¹³ Glavno i najuzvišenije zvanje žene je biti majkom i dobro odgojiti djecu. Međutim i žena ima pravo na izobrazbu. „Žena treba naobrazbe kao i muž. Gdje su žene pismene i obrazovane, to se i te kako opaža. ...istina žena treba svestrane naobrazbe, ali najviše treba da se pripravi za svoje prirodno zvanje.“¹⁴

U *Seljačkoj Slogi* su muškarci malo više pisali o ženama, u razdoblju od 1936. do 1941. godine objavljena su svega tri članka usmjerena isključivo na žene. Članak Ante Premužića „Naše žene za „modu“ Seljačke Sloge“ je objavljen 1936. godine a dotiče se problema seljačke „odjevne krize“ i „gizde“. Naglasio je kako je malo žena članica ogranaka Seljačke sloge, a još manje ih je u upravnim odborima, što vidi kao prepreku za rješavanje problema prisutnosti tvorničke odjeće na selu. Smatra kako rješenje problema treba potražiti u razgovoru sa ženama i razgovorom žena među sobom, jer su one ipak autoritet na tom polju. Preporuča „da se što više žena upiše u ogranke Seljačke Sloge, da surađuju u svim radnim odborima, a napose u odboru za suzbijanje krize.“¹⁵ Upozorava da „gizdu“, odnosno modu stvaraju trgovci kako bi namamili narod, osobito žene, da potroše više novca. Namjerno modu kontinuirano mijenjaju (skraćujući i produljujući duljinu suknje) kako bi se taj začani krug trošenja održao. Na kraju članka je naglasio da se i muškarci i žene trebaju angažirati oko rješavanja ovog problema. „Ima li samo vremena, mora da u mnogom panu nekoje granice između „muškoga“ i „ženskoga“ roda. Nijedan čestiti rad nije sramotan.“¹⁶

Godine 1939. u *Seljačkoj Slogi* objavljen je članak „I žene se sve više miču“ Isidora Škorjača u kojem autor piše o velikoj skupštini za pravo žena na pismenost. Objasnio je da „kakva žena - majka, takav dom“, pa stoga žena mora biti prosvijećena i barem pismena. Opisao je kako je 1937. godine održan prvi ženski kongres članica Seljačke sloge na kojem je

¹³ Štivić, Imbro, „Žena kao majka je duša porodice i vrelo kulture“ *Seljačka Prosvjeta*, br. 4 (1927.): 73.

¹⁴ Štivić, Imbro, „Žena kao majka je duša porodice i vrelo kulture“ *Seljačka Prosvjeta*, br. 4 (1927.): 74.

¹⁵ Ante Premužić, „Naše žene za „modu“ Seljačke Sloge“, *Seljačka Sloga*, (1936.): 176.

¹⁶ Ante Premužić, „Naše žene za „modu“ Seljačke Sloge“, *Seljačka Sloga*, (1936.): 176.

zaključeno da je izrazito velika potreba za opismenjavanjem žena, jer ih je kaže autor „preko 90% nepismeno“.¹⁷ Naveo je što se na tom polju poduzelo sve do javne pučke skupštine 1939. čiju rezoluciju također donosi.

Posljednji članak namjenjen ženama „I žene imaju pravo na prosvjetu“ napisao je 1940. godine seljak Stjepan Brdarić. U svom tekstu ponavlja dotadašnje propagandne izjave o ulozi žene u obitelji i narodu, te ističe potrebu za njihovom prosvjetom. „I žene trebaju biti dionici prosvjete, i što više - stvarati ju.“¹⁸ Pod prosvjetom smatra i rad na očuvanju narodne nošnje. Njegova ideja se slaže s načelima Seljačke sloge, kad kaže da bi širenjem ideja braće Radić među ženama one te ideje odgojem usadile djeci.

Dok su muškarci o ženama pisali rijetko u odvojenim djelima, one su svakako spominjane u raznim izvještajima, opisnim člancima i raspravama. Gotovo svaki put je njihov spomen imao neku drugu funkciju, npr. isticanje loše gospodarske situacije, potreba za uzgojem lana i konoplje za proizvodnju platna, oživljavanje narodne nošnje itd. Generalno gledano tekstovi o ženama i za žene su služili za podizanje svijesti o problemima seljaka i sela, te za širenje propagande seljačkog pokreta usmjerene na žene.

Tablica 2. Ženski autori i naslovi djela o ženama i za žene

Godina	Autorica	Naslov	Tip pisanja
1937	Ljubica Habdija	I za žene ima posla u Seljačkoj Slozi	Članci i rasprave
	Mara Matočec	Potrebe; Najvažniji socijalni posao: kolonizacija; Prvi ženski seljački kongres; Seljački život	
	Mara Žiljak	Majka svojoj kćeri	Pjesme
1938	Danica Brčić	Šalji, majko, dicu u ogranak; Da nam lašnje duša diše	Pjesme
	Jana Falica	Seljačkim sestrama; Seljačka sloga	
	Ljubica Habdija	Seljačkim učiteljima; Tkalja	
	Mara Matočec	Naše tualje i trlje; Kosci; Meni ne treba tvoja vura	Pripovjesti, novele i crtice
	Boja Ćurak	Hrvatskim ženama	Razmatranja
	Ljubica Habdija	Sve žene u Seljačku Slogu	
	Mara Galović	Žena ženama	
1939	Jana Falica	Novi posao nas žena u slogi	Članci i rasprave
	Mara Matočec	Da li je više opterećena seljačka žena ili radnica?	
	Anica Gašparić	Žene bit će nam bolje!	Pjesme
	Jana Falica	Majka	

¹⁷ Škorjač, Izidor, „I žene se sve više miču“, *Seljačka Sloga*, (1939.): 66.-68.

¹⁸ Brdarić, Stjepan, „I žene imaju pravo na prosvjetu“, *Seljačka Sloga*, (1940.): 37.

1940	Kata Živković	Kratke pjesmice majci	Pjesme
	Mara Matočec	Majci	
	Jana Falica	Majci	
	Manduša Marjanac	Seljančica	

Iz tablice je vidljivo da su o ženama i za žene najviše pisale Mara Matočec i Jana Falica. Bile su jedne od najznačajnijih i najzapaženijih seljačkih književnica i seljačkih prosvjetnih radnica.

3.2.4 MARA MATOČEC

Godine 1926., Mara Matočec je prva žena čija je pjesma „Svom mrtvom drugu“ objavljena u Seljačkoj Prosvjeti, a Ženka Frangeš je prva autorica čiji je stručni, prosvjetni članak „Starohrvatski spomenici i narodna umjetnost“ objavljen u Seljačkoj prosvjeti 1927. godine. Ženama koje su bile uključene u seljački pokret Mara Matčec je bila uzor. Bez obzira što je bila neuka udovica, bila je uspješna prosvjetna i politička radnica. Svojim je neumornim radom, pričama i životnim iskustvom privlačila seljačke žene i propagirala njihovo uključivanje u javni život. Kontinuirano je radila na njihovom prosvjećivanju i borbi za ženska prava. Vjerovala je u ostvarivanje prava žena unutar okvira žene-majke, čuvarice ognjišta, lučonoše naroda i domaćice.¹⁹

Počela se u Seljačku Prosvjetu prvo javljati nostalgičnom i budničkom poezijom. „U svojim djelima Mara je Matočec nastojala pomiriti duhovnu, socijalnu i kulturnu dimenziju s prirodom. Njezina su književna djela nepročišćena, naročito crtice i pjesme. Radnje se događaju na mjestima na kojima žive obični ljudi, koje je Mara dobro poznavala. Mjesta radnje su selo, obitelj i priroda. Mara pokušava pomiriti jaz između sela i grada kroz borbu dobra i zla, u nadi da će dobro pobijediti. Ne prihvaća podčinjeni status žene kao robe, sluškinje, podčinjene muškoj vlasti, bilo u ulozi oca ili muža. Muče je socijalni problemi, nepravda i propadanje seoskih obitelji. Daje nam zornu sliku života u određenom vremenu. U pjesmama komunicira s likovima izravno im se obraćajući. Zaokupljena je socijalnim i moralnim problemima i u svojim je djelima povezala književnost i život. Njezin je svijet realan i ona ga na svoj osebujan način prenosi u književno djelo.“²⁰ Donosila je u Seljačku Slogu dašak krajeva i karaktera ljudi koje je na svojim prosvjetnim putovanjima posjetila, prva je žena koja je prikupljala i zapisala stare narodne pjesme. Sudjelovala je i pisala o

¹⁹ Kolar – Dimitrijević, Mira, „Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.)“. *Podravina*, br. 12 (2007.): 5.

²⁰ Smiljanić, Vlatko, „Prva hrvatska političarka borila se za selo i ženska prava“. <https://m.vecernji.hr/premium/prva-hrvatska-politicarka-borila-se-za-selo-i-zenska-prava-1202148>, (07.08.2018.)

prvom ženskom seljačkom kongresu, pisala propagandne tekstove o socijalnim problemima i objavljivala svoja životna iskustva. Objavljivala je detaljne izvještaje s terena. Držala je strastvene govore i pisala o pravima i dužnostima žena. Pisala je o svojim iskustvima i s prosvjetnih putovanja gdje je surađivala sa svojim „sestrama“ iz raznih krajeva Hrvatske i Bosne. Svojim tekstovima pratila je akciju opismenjavanja žena i podizala svijest o potrebi njihovog obrazovanja. Također se zalagala za izjednačavanje prava žene i muškarca.

3.2.4 JANA FALICA

Prosvjetna radnica Jana Falica, sama je ispričala za Hrvatski dnevnik da je ljubav prema narodnim običajima razvila uz oca, koji ju je učio o njima u trenucima kada su se narodni običaji počeli zaboravljati u hrvatskom narodu. Kada joj je otac umro, kaže da je zapustila običaje do trenutka kad je Stjepan Radić pokrenuo HSS. U početku nije znala za što se bori ta stranka, jer je njen muž bio stava da to nije za žene - "Bumo glasovali, kaj će to tebi". Sve što ju je zanimalo je saznala iz časopisa "Dom", u koji je bez suprugovog znanja poslala je prvu pjesmu. Suprug joj je na to rekao da niti jedna žena ne piše pjesme osim nje. Bila je drugačija i posebna. Kada je osnovana Seljačka sloga, muževi su branili ženama da prisustvuju na skupštinama i sastancima ("Z babami van!"). Jana se s vremenom udružila sa ženama i tražila da barem jedna žena bude u upravi. To je i zatražila od središnjice, ali su je odbili. Iako je većina muškaraca bila protiv, Jana i žene su ustrajale.

Ona je svojim nenametljivim govorima iz srca, te promicanjem seljačkih običaja i pjesme uspjela osvijestiti središnjicu. Iako se aktivno bavila promicanjem seljaštva, kako sama kaže, svoje "ženske" poslove nikad nije zanemarivala, te je bila mišljenja da bi napravila i puno više da je imala više razumijevanja i odobravanja od strane svog muža.²¹ Pisala je većinom pjesme propagandnog i osjećajnog sadržaja, te članke od kojih je najznačajniji „Novi posao nas žena u Slogi“. Njeno najzapaženije literarno djelo je igrokaz „Martinsko prelo“ napisan kao dramatizacija narodnih običaja po uzoru na Novoselovu „Prigorsku svadbu“. Baveći se promicanjem zdravstveno – prosvjetne akcije za zdravlje djece, vršila je usmena etnološka istraživanja i rad na terenu. U sklopu svog terenskog rada je vodila intervjue i zapisivala svjedočanstva žena, koja su kasnije objavljena u knjižici „Majke za zdravlje djece“. Bavila se ženskim temama, pisala o ženama i za žene.

U nastavku se nalazi kronološka tablica sa svim objavljenim tekstovima Mare Matočec i Jane Falica, u međuratnom razdoblju u Seljačkoj Prosvjeti i Seljačkoj Slogi.

²¹ Anoniman autor, „Seljakinja Jana Falica, prosvjetna radnica, pripovijeda o svojoj borbi“. *Hrvatski dnevnik* God.IV./ br. 1207. (10.09.1939.): 20.

Tablica 3. Kronološka tablica objavljenih tekstova Mare Matočec i Jane Falica u međuratnom razdoblju u *Seljačkoj Prosvjeti* i *Seljačkoj Slogi*

Godina	Tip pisanja	Autorica	Naslov
1926	Pjesme	Mara Matočec	Svomu mrtvom drugu; Pjesme, što se pjevaju u Podravini; Zimzelenu
1927	Pjesme	Mara Matočec	Pregovaranje; Carica se s carem domjenjuje; Sunce zađe; Careva bol
1928	Pjesme	Mara Matočec	Majka i djeca u polju; Krštenje
1929	Pjesme	Mara Matočec	Duša roda moga
			Nema ga
			Procvati mi plavi jorgovane
1936	Članci i rasprave	Mara Matočec	Velika Bašća
	Pjesme	Jana Falica	Pastirska uspomena
		Mara Matočec	Božić
		Mara Matočec	U spomen Antunu Radiću
1937	Članci i rasprave	Jana Falica	Kod Sunčanog izlaza 11. VI. 1937.
		Mara Matočec	Potrebe; Najvažniji socijalni posao: kolonizacija; Prvi ženski seljački kongres; Seljački život
	Pjesme	Mara Matočec	Zapuštenoj kući u selu; Narodne pjesme iz okolice Virovitice; Porušenom gnjezdu
	Pripovjesti, novele i crtice	Mara Matočec	Velikom kolonizatoru seljačtva; Martinje; Nema straha - prestaje mrak
1938	Pjesme	Jana Falica	Seljačkim sestrama; Seljačka sloga
		Mara Matočec	Posjećenoj šumi; Marijine suze; Gdje je liepo?
	Pripovjesti, novele i crtice	Mara Matočec	Naše tugalje i trlje; Kosci; Meni ne treba tvoja vura
	Razmatranja	Mara Matočec	Hrvatska seljačka misao; Da li seljački narod čuva vjeru?
1939	Članci i rasprave	Jana Falica	Novi posao nas žena u slogi
		Mara Matočec	Što sam vidjela i čula u Podravini
			Da li je više opterećena seljačka žena ili radnica?
			I još nekima nije jasno...
			Moj put po bosni
			Staro poštenje i novi pod
	Drama	Jana Falica	Martinsko prelo

	Pjesme	Jana Falica	Majka
		Mara Matočec	Majci
1940	Članci i rasprave	Mara Matočec	Na dan Svih Svetih Narodne poslovice i izreke; Narodne poslovice u Podravini; Sve u gospodu; Kultura se ogleda u poštenju
		Jana Falica	Majci
	Pjesme	Jana Falica	Majci
1941	Članci i rasprave	Mara Matočec	Najveća zadovoljština
	Pjesme	Mara Matočec	Bilo nam srećno

U idućem će poglavlju pobliže biti riječ o temama koje su pisane o ženama i za žene.

3.3. TEME

Teme o kojima su pisali žene i muškarci se ne razlikuju previše, iako kada uzmemo u obzir teme radova pisanih o ženama i za žene nailazimo na neke razlike. Teme su obuhvaćale većinom sukob grada i sela, „gizdu“, prosvjetu žena, te očuvanje tradicije i kulture. Žene se po prvi put pojavljuju u pjesmama i u poeziji su čest motiv.

3.3.1 PJESMA

Prema pisanju Ive Šarinića, sve pjesme dijele se još na ženske i muške pjesme. „Ženske pjesme (obično po ženama izpjevane) većinom su ljubavne, vesele, nježne ili tugaljive, a muške (ili junačke) pjesme obrađuju djela junačkoga snažnoga sadržaja.“²² Istina, žene pišu većinom ljubavne, nježne ili tugaljive pjesme, ali muškarci začudo najviše pišu nostalgične pjesme o pejzažu i prirodi, ljubavne pjesme, te one o životu na selu. Od junačkih pjesama mogu samo navesti propagandno - svečane pjesme pisane u čast braće Radić, Vladka Mačeka, Seljačke sloge i Matije Gupca, velikih seljačkih heroja. Žena se u prozi spominje većinom u sferi doma i obitelji, osobito u opisima narodnih običaja. Aktualne su i pjesme o suprotnosti grada i sela, te „gizde“ i seljačkog „ruha“.

3.3.2 SUKOB GRADA I SELA

Sukob grada i sela je tematika poezije i proze muških i ženskih autora *Seljačke Prosvjete* i *Seljačke Sloge*. U *Seljačkoj Prosvjeti* se naglašava kako je sve strano i „tuđe“ loše. Grad je izvor tih nepoželjnih stranih utjecaja koji prodiru na selo. U pjesmama se susreće pomalo crno – bijel prikaz odnosa grada i sela. Pri tome je slika grada demonizirana, a slika

²² Šarinić, Ivo, „Čovjek i pjesma“. *Seljačka Prosvjeta* 18-19 (1926.): 252.

sela idealizirana. Grad je buka, smog i sivilo, a selo su pjev ptica, rodna polja i zelene livade. U pjesmama, pripovjetkama i dramama se ostavlja dojam da grad ismijava selo i seljake, a iskvari one koji u njemu dulje borave. Ovo je osobito vidljivo u drami Stjepka Vrtara „Zemlja“ o seljačkom sinu koji odlazi na školovanje u grad, a vraća se „pogospođen“, nepošten i srami se svog seljačkog podrijetla. Spas dolazi u obliku djevojke koja dobrovoljno umire kako bi mu pokazala što je sve selu sveto, a na što je on zaboravio.

Što se žena tiče, kontrast grada i sela je najzastupljeniji u tekstovima objavljenim u *Seljačkoj Slogi*. Marica Martinčić je ogorčeno pisala u *Seljačkoj Slogi* o nejednakosti u tretmanu seljačke i gradske žene. Opisala je prijezir koji seljačke žene trpe od gradskih „milostiva“ i diskriminaciji koju trpe kod trgovaca: „Kolika je samo nejednakost između nas seljačkih žena i onih „milostiva“ u gradu! Jednom sgodom čula sam, kako se „milostive“ gospođe razgovaraju, pa kažu, kako smo mi seljačke žene proste i liene, kako se valjda ni ne umivamo, kad imamo ruke crne i izpucane, jer barem u zimi imamo vremena. ... Tako nas svagdje preziraju i vrijeđaju, ali kaže se, da je lahko po tuđoj koži remenje derati. Ako li dođemo u kakvu trgovinu ili u dućan, onda te najprije gospođa ili gospodin pogledaju – valjda kako smo obučeni i obuti – i onda istom pitaju što hoćeš. ... Da li će ta nejednakost još dugo trajati?“²³ Pojam „milostiva“ se ovdje koristi pogrdno kako bi se naglasila lagodnost njihovog života u suprotnosti s njenim. Duboko ju pogađa nepravda koja joj biva učinjena takvim ponašanjem. Sukob grada i sela je vidljiv i u tekstovima o „gizdi“ i ženskoj „taštini“.

3.3.3 PROSVJETA ŽENA

Mara Matočec je često pisala o potrebi prosvjete žena, te pravu žene na prosvjetu. „Ženi isto treba prosvjeta kao i muškarcu. Jer dogodi se, da ostaje udova, ili je muž bolestan – i svašta se može dogoditi – pa kuku lele ženi, koja se ne zna snaći. I uz znanje zlo, a bez znanja stoput gore. ... Jer ako želimo dobro svomu narodu, onda moramo privesti žene u javni život. Ne, da one možda zanemare dom i kuću. Jer one sviestne i prosviećene još će više ljubiti dom i kuću. Ne, to ti, ženo moraš, nego hoćeš...“ ... Kako se može neki čovjek nazivati velikim Hrvatom, čovjekom, demokratom, a rad bi, da mu žena ne zna ništa o ničem, da nikud ne vidi dalje od kuće svoje. To nije ni Hrvat, a ni čovjek.“²⁴ Mara je u skladu s propagandom stranke smatrala da je sramota za jednu ženu biti nepismena, ali je u isto vrijeme razumjela razloge velikog broja nepismenih žena. U svojim terenskim izvještajima je redovito pisala

²³ Martinčić, Marica, „I nejednakosti bit će kraj“, *Seljačka Sloga* (1939.): 14.

²⁴ Matočec, Mara, „Prvi ženski seljački kongres“, *Seljačka Sloga* (1937.): 194. - 195.

kakvo je stanje među ženama zatekla gdje god je putovala. Poticala ih je na učenje i priključivanje u kampanje Seljačke sloge.

Prosvjeta i kultura su u glasilima Seljačke sloge bile poprilično zastupljene. Obje se spominju u kontekstu poboljšanja seljačkog života i odgoja budućih naraštaja. „Prosvjeta i kultura konačno ostaje na majci i djetetu, jer mati i prosvjetu i kulturu predaje djeci, koja su nosioci kulture u budućnosti.“²⁵ Seljačku narodnu kulturu nije trebalo samo prenijeti, nego i očuvati u zacrtanom obliku.

3.3.4 OČUVANJE TRADICIJE

O očuvanju tradicije pisala je Manda Krištić u članku „Hoćemo li se povratiti na staru nošnju“, ona oštro osuđuje „gizdu“ riječima „Neke kukavice nose svilu i kadifu...“²⁶ i po propagandi naglašava potrebu za izradom narodne nošnje. „Obnovu seljačke kulture obavljaju osobito seljačke žene, a svoje uspjehe pokazuju na smotrama.“²⁷ U oba su glasila prisutni tekstovi koji kritiziraju žene, jer su žene krivci za umiranje narodne nošnje. Njihova „taština“ je krivac za pojavu „gizde“ na selu i propadanje seljačke obitelji. U oba su glasila prisutni tekstovi o ženi kao „lučonoši kulture“ i „čuvarici seljačke tradicije“ o kojoj će biti detaljnije u idućem poglavlju.

IV. ČUVARICE NARODNE KULTURE

„Što je narod? Ne misli se tu na čitav narod ili hrvatski, ili srpski, ili slovenski, ili bugarski, već se misli na onaj veći dio naroda, koji – recimo za sada – živi po selima, rukama radi, koji u velikoj većini ne nosi francuskog odijela, koji nije učio nikakvih ili gotovo nikakvih škola. I ovo su istina, razlike koje dijele narod od gospode, inteligencije, no ni svaka za se, ni sve zajedno nijesu, kako ćemo vidjeti, prava razlika, po kojoj bismo mogli prepoznati čovjeka iz naroda od gospodina. Prava je razlika – druga kultura. Gospoda imaju svoju, narod svoju kulturu.“²⁸ Antun Radić je svojom Osnovom (i drugim programatskim tekstovima) postavio temelje hrvatske etnologije, a Seljačka sloga ih je iskoristila kao polazište svog ideološkog programa. Cilj im je bio promicanjem narodne kulture ujediniti naciju. „Radić je

²⁵ Novljan, F., „Smotra hrvatske prosvjete i kulture“, *Seljačka Prosvjeta* br. 3 (1928): 55.

²⁶ Krištić, Manda, „Hoćemo li se povratiti na staru nošnju“, *Seljačka Sloga* (1941): 54.

²⁷ Anoniman autor, „Posavina kulturom obrodila...“ *Seljačka Sloga* (1939): 20.

²⁸ Radić, Antun, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*. Zagreb : Dom i svijet, 1997. str. 4.

smatrao da građu o narodnom životu trebaju zapisivati obrazovaniji i pismeniji sudionici opisivane i istraživane kulture pa se takva praksa i razvila.“²⁹

Seljačka sloga je u Radićevoj tezi o suprotstavljenosti kulture gospode i naroda, grada i sela, pronašla oslonac za promicanje seljačke kulture kao jedine stare, čiste i uistinu hrvatske. Čime je pokušala dokazati starost, kontinuitet i nepromjenjivost hrvatstva i seljačke tradicije. „Hrvatstva ima toliko, koliko ima hrvatske narodne kulture – onakve, kako je razloženo u ovoj knjižici.“³⁰ Međutim, nije u svim razdobljima djelovanja Sloge bilo jednako shvaćanje razlike selo/ hrvatsko – grad/ tuđinsko.

Od 1926. godine do smrti Stjepana Radića 1928. godine, vladalo je vrlo crno – bijelo shvaćanje odnosa grad – selo, unatoč tome što je *Seljačka Prosvjeta* promovirala prosvjetu koja iz grada dolazi pomoći selu. Rad Seljačke sloge su pomagali i organizirali građani i gradski stručnjaci, nakon atentata taj se odnos promijenio i pretvorio u suradnju „u seljačkom duhu“. Gradski su stručnjaci oblikovali prve smotre seljačke kulture, koje su imale strogo definirana pravila i formu.

Oснаživanje seljaštva i vrhunac moći HSS-a tijekom 1930-ih, su imali za posljedicu ponovno zaoštavanje u odnosu selo – grad i inzistiranje na izvornom seljačkom gotovo u svim aspektima kulturnog rada Sloge. Tada se u potpunosti redefiniraju pravila i forma smotri seljačke kulture, te načini istraživanja tradicijskog života. Dunja Rihtman – Auguštin je u svojoj knjizi „Struktura tradicijskog mišljenja“ donijela analizu kulturnohistorijskog istraživanja naroda koje se provodilo prema uputama hrvatskih etnologa u vrijeme kada Seljačka sloga inzistira na masovnom istraživanju, sakupljanju i očuvanju narodne seljačke kulture (imajući na umu i „Osnovu“ Antuna Radića). „Kulturnohistorijsko istraživanje naroda imalo je u svojoj osnovi kanon koji otprilike glasi: narod, izvornost, starina, odnosno kontinuitet. Istraživalo se tražeći vrijednosti koje su potvrđivale narodnu kulturu, za koje se moglo (ili barem nastojalo) dokazati da su izvorne, to jest nastale bez vanjskih utjecaja (utjecaj „grada“, „gospode“), i za koje se nalazilo dokaza da su stare, prastare (slavenske, praslavenske ili predslavenske, balkanske). Cjelokupno se istraživanje u tome iscrpljivalo; kad se pokazalo da je običaj ili neki predmet materijalne kulture ili nešto drugo nastalo „u narodu“, i kad se utvrdilo da je to stara slavenska, ili balkanska, ili neka druga pojava, s uvjerenjem ili aluzijama o kontinuitetu, istraživanje je bilo završeno. Nije postojala mogućnost da se postave neka druga pitanja, na primjer o socijalnoj strukturi i relaciji

²⁹ Katarina Bušić, „Iskustva, problemi i promišljanja primijenjene etnologije: suvremena značenja i pojavnosti narodne nošnje“. *Etnološka istraživanja* No. 18 – 19 (2014): 166.

³⁰ Herceg, Rudolf, „Predgovor“, *O smotrama hrvatske seljačke kulture*, Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge br. 7-8, 1941. str. 3.

etnološke pojave prema toj strukturi... Nije bilo ni moguće a ni potrebno stavljati teoriju pod upitnik, trebalo je samo dokazivati kanon.“³¹ Ova analiza dobro opisuje način na koji je Seljačka sloga preko svojih glasila provodila propagandnu kampanju podizanja svijesti o važnosti seljaštva i njihove tradicije (kao najbrojnijeg sloja društva) za izgradnju hrvatskog identiteta.

Prema uputama u Osnovi Antuna Radića seljaci i njihove žene međusobno provode istraživanja u svrhu prikupljanja narodnih pjesama, oživljavanja običaja, rekonstrukcije i očuvanja stare „čiste“ narodne nošnje. Etnološka istraživanja toga vremena provedena su u svrhu očuvanja i pobližeg definiranja identiteta hrvatskog sela, ali je Seljačka Sloga time pokušavala vršiti pritisak na žene kako bi se ženskim radom (makar i na silu) popravilo gospodarsko stanje sela³². Poslužila su i u svrhu propagande kontinuiteta kulture sela, učvršćivanja položaja cijelog seljačkog sloja u društvu³³, ali i kontrole istog. Izlaženje van okvira zadanog kanona je bilo neprihvatljivo i kažnjavalo se javnim neodobravanjem stručnjaka i središnjice u oba glasila. Ovo neodobravanje je osobito vidljivo u izvještajima sa smotri narodne kulture.

4.1. SMOTRE NARODNE KULTURE

Smotre narodne kulture bile su prva umjetna tvorevina Seljačke sloge koja se održala sve do danas. Sloga se u svojoj propagandi pozivala na povijesni kontinuitet hrvatske seljačke kulture i njenu različitost tj. originalnost u odnosu na druge „tuđe“. Pošto je kultura živo tkivo koje se kontinuirano mijenja i razvija, zanimljivo je vidjeti kako je Seljačka sloga kulturu doživljavala rigidnom, starovjekovnom i nepromjenjivom. Grčevito je pokušavala zadržati autentičnost i iluziju nepromjenjivosti kulture. Nastojala je staviti izražaj kulture i kulturno stvaralaštvo u formalni okvir kako bi izgradila i kontrolirala specifičan identitet koji je odgovarao propagandi stranke, pa je u tu svrhu izmislila priredbe i smotre.

Sloga je doslovno izmislila novu tradiciju, jer je narodnu kulturu trebalo predstaviti građanskoj javnosti kako bi se kontinuirano pokazivala vrijednost, starovjekovnost i originalnost onoga što mi imamo, a drugi nemaju, ali to cijene. „Uz poticanje nastupa

³¹ Rihtman – Auguštin, Dunja, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb: Školska knjiga, 1984. str. 11.

³² Ovdje se misli na poticanje proizvodnje tkanja od lana i konoplje, te izrade nošnji kako bi se doskočilo gizdi kao uzroku prevelike ženske potrošnje (na industrijsku robu) i dalo poticaj poboljšanju gospodarskog stanja sela, te izlasku iz krize.

³³ „Istom spoznaja potpune vrijednosti seljaka i sela kao čuvara doma i domovine, kao hranjitelja svijeta i izvora snage ljudstva, istom ta spoznaja mogla je i morala je iznijeti pitanje brige oko kultiviranja sela. ... kako se ljudsko društvo upravo silom prilika razvija tako, da će u njem doskora prvu riječ voditi radni narod sela i gradova, u prvom redu seljaštvo sa svojom jakom gospodarskom i kulturnom snagom.“ Predavec, Josip, *Selo i seljaci*, Dugo Selo: Gradska knjižnica Dugo Selo, 2012. str. 132. - 133.

folklornih sekcija ogranka uspostavljen je sustav smotri kao oblika predstavljanja narodne kulture (plesova, pjesama, glazbe, običaja i nošnji) pri čemu je valjalo poštovati određene kriterije autentičnosti, o čemu su brinuli posebno zaduženi stručnjaci etnografi i muzikolozi. Ovaj vid aktivnosti bio je u svakom pogledu najatraktivniji i najdojmljiviji za najširu javnost te je ostvarivao snažne promidžbene učinke. ³⁴ Smotre kakve je organizirala Seljačka sloga ostavile su trajni trag u hrvatskoj etnologiji i folkloristici. Njihova najpoznatija ostavština je Međunarodna smotra folklora u Zagrebu koja se održava i danas.

Prve smotre su bili nastupi seljačkih pjevačkih zborova, ali u specifičnom obliku. Od 1926. – 1929. godine na smotrama se zbog suradnje s „Hrvatskim pjevačkim savezom“ moralo zadovoljiti kriterije stručnjaka. Seljački zborovi su pjevali iz nota isključivo obrađene narodne popijevke, a vodio ih je zborovođa – dirigent.³⁵ Ove prve smotre su imale formu zborskog natjecanja. Na smotri 1927. godine kao posebni gosti sudjelovali su „Bunjevci i Šokci“ sa svojim mješovitim pjevačkim zborovima, te oduševili članove Seljačke sloge jer su pjevali neobrađene seljačke narodne pjesme iz svoga kraja. „Mužkim sborovima, koji ne posjeduju najbolji glasovni materijal, preporuča se ustrojenje mješovitoga sбора, s kojim će moći bolje napredovati. ... Od mješovitih sborova iztakla su se dva mlada, i to „Turopoljac“ iz Vel. Gorice, koji je ovim nastupom opravdao dobar glas, koji uživa među pjevačima, te „Nova Zora“ iz Lomnice, mlado i ambiciozno društvo s dobrim glasovnim materijalom koje čeka lijepa budućnost.“ Istakli su se muški zborovi, mješoviti su dobili detaljniji i ljepši opis, a isključivo ženski zborovi se ne spominju na ovoj smotri. Dalo bi se zaključiti da je nastupio barem jedan ženski zbor čije ime nije navedeno. „Jedva se stišalo oduševljenje, kad se na podiju pojaviše naše Šokice sa svojim sborovođom Matijom Tucakovim, koji odpjevaše dvije narodne pjesme.“ ³⁶ Međutim, članovi HPS-a koji su većinom bili školovani glazbenici i muškarci, nisu bili impresionirani ovim nastupom.

Uz natjecanja seljačkih pjevačkih zborova održana je izložba seljačkih rukotvorina i kućnog obrta s predmetima iz cijele Hrvatske, Banata, Bačke i BiH-a. Na izložbi je seljaštvo prezentiralo razne obrte, muškarci su pleli košare i tkali na tkalačkom stanu, dok su žene s otoka Paga i djevojke iz Lepoglave demonstrirale vještinu izrade čipaka. Na smotri 1929. godine izričito se zahtijeva da zborovi nastupe u nošnji svoga sela (iako su i na prijašnjim

³⁴ Krušić, V. „Kazalište Seljačke sloge – od „narodne prosvjete“ do stranačke promidžbe“. *Hrvatski god.* XI./ br. 2. (2013): 61.

³⁵ Zborovođe su obično bili seoski učitelji ili obrazovani seljaci koji su znali čitati note, a za njih su organizirani i posebni tečajevi.

³⁶ Škorjač, Isidor: „Seljački prosvjetni dan ili slavlje seljačke umjetnosti“. *Seljačka Prosvjeta* br. 6-7 (1927.):106.

smotrama nastupali u nošnjama, ali to od njih nije ovako izričito traženo). Ove je godine po prvi put kao član porote na župskom prvenstvu sudjelovao i etnolog Milovan Gavazzi. On je s Branimirom Bratanićem pomogao publici glasila Sloge približiti (i dao konkretne naputke) kulturnohistorijske metode istraživanja kulture. Uobličio je prikazivanje seljačke kulture na smotrama. Osim smotri u Zagrebu organizirane su smotre po selima kao generalne probe koje su dolazili ocijeniti stručnjaci, a najbolji bi nastupili na glavnoj svečanoj smotri u Zagrebu.

Nakon smotri održavale su se i zabave. „Na zabavi je vrlo lijepo svirao seljački gudalački ili guslački sbor, od pet lica. Taj je sbor vrlo zanimljiv, jer je u njem sviraju otac kao sborovođa i majka sa dvije odrasle kćerke.“³⁷ Činjenica da žene sviraju glazbala u ovom slučaju ispada rijetkost, jer u daljnjim tekstovima ne može se ocijeniti u kolikoj su mjeri žene zapravo sudjelovale u tamburaškim/ gudačkim/ sviračkim seljačkim zborovima, jer se ne spominju. Iako su žene bile neizostavne u procesu planiranja i pripremanja smotri, nažalost nije im odano dužno priznanje.

Osim smotri pjevačkih zborova u prvom su razdoblju kulturnog djelovanja Sloge održavane i seljačke kazališne predstave. U izvedbi predstava su nakon kratkog perioda prilagodbe sudjelovale i seljačke žene, a ne samo učiteljice. Čika Mika iz Magić Male javlja: „Najteže nam je bilo naći ženskih, koje bi predstavljale, pa smo za Karolinu morali imati jednog dečka od 16 godina.“³⁸ Kasnije javlja da su se i djevojke uključile jer su završile s poslovima. Prvi pisac koji je dramatizirao običaje svoga kraja bio je „Autor i režiser „Prigodne svadbe“³⁹ seljak Stjepan Novosel izvršio je ovim prvim svojim djelom jedan herojski čin: probio je put umjetničkoj manifestaciji prigorskog kajkavca. – Od njegovih „glumaca“ treba istaknuti Zvonimira Zajca (Otac), Ljubicu Fak-Zajec (Mati), Jakoba Tkalčića (Domaći japica), Baricu Zajec (Kći), Slavka Zajca (Djever), koji nose akciju događaja.“⁴⁰ U ovom članku najzanimljivija je činjenica da su i seljaci - glumci koji glume obitelj, zapravo stvarna obitelj. Možemo zaključiti da je ovaj slučaj, pošto definitivno nije bio jedini, samo jedan od pokazatelja da su se žene tijekom 1920-ih uključivale u kulturne djelatnosti Seljačke sloge. Osobito ako su u njima već sudjelovali njihovi muževi, braća ili generalno muški član obitelji.

³⁷ „Vijestnik Seljačke Sloge“, *Seljačka Prosvjeta*, br. 9-10/1926., str. 157.

³⁸ „Vijestnik Seljačke Sloge“, *Seljačka Prosvjeta*, br. 11-13/1926., Zagreb, str. 186.

³⁹ Vjerujem da je ovo pogreška u tisku, jer je naziv djela „Prigorska svatba.“

⁴⁰ Tomašić, Stanko, „Urednik Narodnog Djela o Prigorskoj svatbi“, *Seljačka Prosvjeta* br. 5-8 (1926.): 115.

U *Seljačkoj Slogi* je objavljen igrokaz autorice Jane Falice „Martinsko prelo” koji je primjer dramatizacije običaja po uzoru na „Prigorsku svadbu” Stjepana Novosela. Iako iz imena djeluje kao da se radi o prikazu običaja, Faličino djelo uključuje i folklorne elemente poput pratnje tamburaša i „ženskih” pjesama. Igrokaz realistično prikazuje seljačku svakodnevnicu, a pisan je lokalnim govorom, a dijalozi govore o događajima iz života likova. „Novost u odnosu na Novoselov igrokaz predstavlja promidžbena sastavnica Faličina teksta – likovi prela hvale Antuna i Stjepana Radića te ponavljaju neke od njihovih glavnih poruka što su ih iznosili „denas na sastanku”:... „Seljačka sloga bu samo onda cela, če u nji budu i žene.” Ovom svojom značajkom, iako ne previše napadno uklopljenom u cjelinu teksta, Faličin igrokaz svjedoči da pripada jednom novom razdoblju djelovanja Seljačke sloge kad su zadaće i ciljevi predstavljačkih zborova od strane Slogine središnjice već postavljeni drukčije nego u prvom razdoblju.“⁴¹

Tek na smotrama nakon obnove aktivnosti Sloge 1935. godine se žene i djeca počinju spominjati u kontekstu smotri narodne kulture. Branimir Bratanić je u knjižici „O smotrama hrvatske seljačke kulture“ donio upute o pripremanju i izvođenju smotri. Donio je usporedbu onoga što pripada na smotru, a što ne. Bratanić je napisao stroge upute kojima je isključivo vjerno predstavljačko umijeće u fokusu. Napisao je pravila što sve spada u smotru, kad i gdje se drže smotre, tko sudjeluje na smotrama i kako se radi. U ovim uputama se radi zaokret s prijašnjeg načina priređivanja i izvođenja, na novi potpuno usmjeren samo na predstavljanje kulture. Nema više svečanih govorancija, bogato okićenih pozornica, zabave nakon smotre, nema dočeka, svečanih objeda i slavluka kao u 1920-ima.⁴²

Na smotrama 1930-ih izostavlja se natjecateljski aspekt smotre, jer je prof. Gavazzi smatrao da svaki zbor iz drugog kraja ima nešto posebno, što je teško ocijeniti. Odlučeno je da se pjevaju isključivo seljačke narodne pjesme onako kako se pjevaju u svakodnevici sela, bez nota, dirigenta/ zborovođe i posebnog učenja. Pjesme koje se izvodilo (i po 100 godina stare) je trebalo i prikupiti uz pomoć razgovora sa starim ljudima. „Treba pitati starce i – još bolje – starice, a dobro će biti tražiti savjeta od Seljačke Sloge u Zagrebu.“⁴³ Također se pozvalo seljake da pored pjesama izvedu i plesove koje bi pratili glazbalima isključivo domaće seljačke izrade. Još jedan novitet su i prikazi običaja svoga kraja, koje je trebalo

⁴¹Krušić, V. „Kazalište Seljačke sloge – od „narodne prosvjete” do stranačke promidžbe“. *Hrvatski god. XI./ br. 2.* (2013): 73.-74.

⁴² Bratanić, Branimir, „Hrvatske seljačke pjevačke smotre“. *O smotrama hrvatske seljačke kulture*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge br. 7-8, 1941. str. 16.

⁴³ Isto, str. 16.

izvesti u skraćenom obliku kako ne bi smotra predugo trajala. Konačno se na scenu otvoreno pozivaju žene i djeca, a fokus cijele smotre se osim pjesama, plesa i prikaza običaja prenosi i na narodnu nošnju.⁴⁴

4.2. NOŠNJE

„Narodna je nošnja naša kulturna legitimacija.“⁴⁵ napisao je Branimir Bratanić. „Čuvati i razvijati narodnu nošnju znači dakle razvijati svoju narodnu kulturu.“⁴⁶ Narodna nošnja je bila prvi vizualni pokazatelj identiteta, pripadnosti i razlikovanja. Po nošnji se razlikovalo tko je iz kojeg kraja, tko je kakvog materijalnog stanja, te kakvog je bračnog statusa. Najviše su se ti identificirajući faktori mogli uočiti na ženskoj narodnoj nošnji.

Žene su bile „čuvarice i lučonoše“ hrvatske seljačke kulture. „Ono što mi danas stavljamo pod sintagmu *narodna nošnja*, seoski narod je zvao obleka, *oprava*, *ruho*, *roba*, naravno, razlikujući svakodnevnu od svečane. ... U međuratnom razdoblju upravo se učvršćuje pojam *nošnja* i *narodna nošnja* za odjevne predmete seljaka izrađene starim tehnikama tkanja, vezenja i šivanja nasuprot gradskoj odjeći.“⁴⁷ U glasilima Sloge se osobito u razdoblju 1930-ih stavlja veliki naglasak na narodnu nošnju i proces njene izrade. Pošto je izrada i ukrašavanje nošnje percipirano kao „ženski“ posao, većina je posla i bila na ženama.

Odjednom su žene postale autoritet za tradicijsko tekstilno rukotvorstvo i našle su se u sredini akcije za rekonstrukciju i revitalizaciju narodne nošnje. Kristić Karmela naglašava da je jedan od ciljeva Seljačke sloge bio pronalazak izvornih hrvatskih identifikacijskih faktora narodne nošnje. Trebalo je skinuti slojeve geografskih i društveno - političkih utjecaja nastalih tijekom prošlih stoljeća. „Pitanje je može li se na takav način razmišljati jer su vremenom neki elementi postali sastavni dio nošnji hrvatskih krajeva. Zasluga je Seljačke Sloge što je ona svojim pritiskom i zahtjevima, očuvala narodnu nošnju i dala podršku seoskom stanovništvu.“⁴⁸ Kako je čista hrvatska narodna nošnja postala goruće pitanje na smotrama narodne seljačke kulture, Seljačka sloga je pokrenula masovnu kampanju na nekoliko fronti. Kampanja je imala za cilj dati poticaj seljaštvu da čuva, izrađuje i otkriva izvorne stare narodne nošnje. Prva fronta je bila izvornost. U glasilima možemo pratiti da se strogo osuđivalo žene zbog kupovanja tvorničkih materijala i odjeće, jer su oni loše kvalitete. Što je

⁴⁴ Isto, str. 17.

⁴⁵ Bratanić, Branimir, „Narodna nošnja i ljudski napredak...“. *O smotrama hrvatske seljačke kulture*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge br. 7-8, 1941. str. 9.

⁴⁶ Isto, str. 11.

⁴⁷ Kristić, Karmela, „Seljačka sloga i narodna nošnja (u razdoblju od 1926. do 1929. i od 1935. do 1940. godine)“. *Studia ethnologica Croatica* No. 1 (2003.): 91.

⁴⁸ Isto, str. 136.

najbitnije „dućanska roba“ nije domaće izrade, a u tekstovima su često iznešeni stavovi da seljacima trgovci obično na prevaru skupo prodaju robu s greškom.

Javno se prozivalo žene u Slavoniji da umjesto preskupe svile i pliša (materijali su povezivani s luksuzom i skupoćom pod utjecajem grada) nose nošnju od domaćeg tkanja. Naglašavalo se da je čistu, izvornu narodnu nošnju žena trebala otkati kod kuće, sašiti sama i izvesti najstarijim poznatim vezom, a najčešće se spominje bijeli vez. Nošnja je trebala biti jednostavna i bez pretjeranog kićenja, bez šarenila veza svilenim koncem, bez obzira što je možda u zadnjih 50-ak godina evoluirala do tadašnjeg stadija ukrasa.

Izvornost se nastojala doseći izbacivanjem ukrasa i pojednostavljivanjem (što je realno značilo da se već ionako dug proces izrade nošnje pokušalo skratiti). Izvornost nošnje je za sobom povlačila tradiciju i kontinuitet identiteta, pa je se koristilo u propagandno – političke svrhe. „Ova nošnja Bunjevaca i Šokaca pokazuje, da mi Hrvati nismo bili nikad proleterci. Mi smo bili slobodan narod, imali smo svoje kule. Talijani su se počeli ženiti s našim djevojkama. Naše su djevojke pohrvatile Split. To je dokaz, da smo mi svojom nošnjom osvojili dalmatinske gradove.“⁴⁹

Kako bi se ideja očuvanja izvornosti proširila održavani su narodnoznanstveni tj. etnografski tečajevi za učiteljice u Zagrebu za vrijeme božićnih praznika 1940. godine. Predavanja su vodili prof. dr. Ivanček, prof. Darinka Lukačević, Milka Šimat i Terezija Paulić, a na predavanjima je sudjelovalo 50 učiteljica i oko 30 učitelja. Tečaj je izvođen tako da je svaki dan Terezija Paulić učiteljicama pokazivala izgled i tehniku izrade različitih veziva i narodnih nošnji. Cilj tečaja je bio da svaka učiteljica, kad se vrati u svoju školu, poučava djecu izvornom ručnom radu koji još uvijek živi na tom području. Ukoliko je takav rad vremenom izgubljen ili „izkvaren“, njena je zadaća poučavati kako se taj rad nekada radio. Zato su Seljačka sloga, Klub ABC i Banska vlast pripremali još takvih tečajeva preko školskih praznika, po jedan za svaki kraj. Želja im je bila da na tečaj dođu sve učiteljice iz tog kraja kako bi se osposobile za prenošenje znanja o seljačkoj narodnoj kulturi na mlađe naraštaje. Najbolje polaznice tečaja bile su imenovane „etnografskim savjetnicama“.⁵⁰

Druga fronta kojom se pristupilo očuvanju nošnje bila je gospodarska. Seljačka sloga je pokušala pozivom na uzgoj lana, konoplje i masovne proizvodnje nošnje dati vjetar u leđa seljačkom gospodarstvu, kako bi se oslabilo rastuće tržište industrijskog platna. Pisali su se i

⁴⁹ Škorjač, Isidor, „Seljački prosvjetni dan ili slavlje seljačke umjetnosti“. *Seljačka Prosvjeta* br. 6-7 (1927.):107.

⁵⁰ „Viestnik Seljačke Sloge“. *Seljačka Sloga* (1941): 42

članci o nastojanjima ogranaka da nabave nove „savršenije“ tkalačke stanove koji mogu brže tkati kako bi se ženama olakšala proizvodnja. Česti su članci o istovremenoj skupoći tvorničke robe i jeftinoći iste. Pokušalo se seljacima prikazati da je kvalitetna roba preskupa za njihove mogućnosti, pa time i nepotrebna jer nije seljačka. Člancima kako ne treba kupovati jeftinu tvorničku odjeću jer je jako nekvalitetna (i brzo se raspadne), pokušalo se pokazati da je domaće platno ionako jeftino i dugotrajno.

Seljačka sloga je pokušala učiniti nemoguće, oživljavanjem narodne nošnje spriječiti modernizaciju sela. „Odumiranje nošnje je bio neminovan proces u razvijanju kapitalističkog društva. Razvojem tehnologije, trgovine i prometa, ubrzava se način života. Na tom razvojnem putu, spori način dolaska do odjeće, također, se morao zamijeniti nečim praktičnijim. Procesi sijanja lana, konoplje, strizanja ovaca, kasnija obrada tih proizvoda te sukanje, predenje, tkanje, šivanje, ne mogu naći mjesta u građanskom razvijenom društvu. Seljačka Sloga je djelovala dobronamjerno, ali naivno suprotstavljajući se postojećem društvu i ekonomiji. Vrlo brzo su se vođe Seljačke Sloge suočile s činjenicom da je napuštanje narodne nošnje nezaustavljivi proces.“⁵¹

Treća fronta na kojoj se pokušalo revitalizirati nošnju bila je „gizda“. Žene se optuživalo da previše novca troše na uređivanje – „gizdaju se“, da bespotrebno kupuju „tuđe“ i „dućansko“. Ženska „taština“ je uzrok svađama i lošoj gospodarskoj situaciji obitelji. Čak se i u izvještajima sa smotri seljačke kulture kritiziralo žene jer su nosile „kupovne marame i lakovane cipele“⁵². *Seljačka Sloga* je zdušno pisala o potrebi otklanjanja svih vanjskih utjecaja nošnje, svog kiča. Jedan od savjeta je da treba bojiti domaće tkanje samo domaćim bojama i ne koristiti kupovni šareni svileni konac. Međutim, najveći je vanjski javni pritisak na žene došao sa strane stručnjaka na smotrama seljačke narodne kulture. Pojedini zbor iz određenog sela naveo bi se kao primjer čemu nije mjesto na smotri. „Lako je bilo opaziti da velika većina nije imala prave narodne obuće (opanaka, čizama), nego kupovne cipele. Tako se nagrđuje inače liepa nošnja za selo kadkad i neprikladnom obućom, a na korist Bate i sličnih tvorničara.“⁵³ Gradski utjecaj na žene je bio uzrok „gizde“ po pisanju glasila Seljačke sloge. „Gizda“ je smatrana glavnim neprijateljem budžeta seljačke obitelji, ali i pristojnog ponašanja mladih djevojaka. Pokušaji djevojaka da se istaknu- „gizdaju“ (kako bi se što bolje

⁵¹ Kristić, Karmela „Seljačka Sloga i narodna nošnja (u razdoblju od 1926. do 1929. i od 1935. do 1940. godine)“. *Studia ethnologica Croatica* No. 1.(2003): 136.

⁵² Bratanić, Branimir, „Smotra hrvatske seljačke pjesme“, *O smotrama hrvatske seljačke kulture*, Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge br. 7-8, 1941. str. 7.

⁵³ Isto, str. 6.

udale) su u isto vrijeme prihvaćeni standard na selu među ženama, a pretjerivanje među muškarcima. U idućem poglavlju će biti riječi o zlu gizde i opasnosti koju su svilene čarape i lakovane cipele predstavljale seljačkom pokretu.

4.3. „DOSTOJANSTVO - NE GIZDA“

Mala knjižnica Seljačke Sloge je 1940. godine izdala prosvjetnu knjižicu imena „Dostojanstvo- ne gizda...“. Osnivač, izdavač i urednik joj je bio Rudolf Herceg jedan od glavnih nositelja izdavačke djelatnosti Seljačke Sloge. Knjižica sadržava 32 stranice, na kojima su prikupljeni i objavljeni članci i pjesme o gizdi i modi, do tada ranije objavljene u Seljačkoj Slogi. Već sama naslovnica govori o temi i tonu ove prosvjetne knjižice. Osim velikog naslova donosi fotografije tri žene koje su različito odjevene. Prva je odjevena u pliš⁵⁴, štof⁵⁵ i lakovane cipele, druga u svilu, zlato i dukate, a treća u nošnju od čistog domaćeg tkanja i opanke. Iz rukom napisanih opaski vidljivo je da se prve dvije smatra primjerima gizde, uzdizanja i pretjerivanja, dok je zadnja djevojka primjer kako bi se seljačke djevojke i žene inače trebale odijevati.

⁵⁴ *Pliš* (njem. Plüsch, engl. plush, lat. pilus vlas, dlaka) baršunasta tkanina, samt, baršun od pamuka...

⁵⁵ *Štof* (njem. Stoff) 1. tvar, glavni sastojak, materijal; 2. tkanina za odjeću; 3. predmet razgovora; 4. građa (za roman, sliku itd.)

Slika 1. Naslovnica knjižice „Dostojanstvo – ne gizda...”

„Dostojanstvo- ne gizda... Dostojanstvo je velika vrlina, a gizda sitan porok, ali može imati strašnih posljedica ne samo za pojedince, kojih se tiče, nego i za čitav narod.“⁵⁶ napisao je Rudolf Herceg, a ostali pisci su objasnili koje posljedice gizda ostavlja na seljačku obitelj i selo općenito. Zanimljiva je činjenica da su svih šest članaka i pet pjesama napisali isključivo muškarci.

Antun Jovanovac u svom tekstu „Gizda u Slavoniji“ opisuje kako su u dobrim starim vremenima ljudi lakše živjeli od svoga rada, a žene prele vunu i kudjelju, tkale laneno platno za odjeću i ostale kućne potrebe, međutim nije sve bilo tako sjajno, jer su i ta vremena imala svojih negativnih strana. Jedna od tih je što su se seljačke djevojke zagledale u „napirlitane oficire“, a ne u domaće momke. „... cifrale se i redile, bielile se brašnom a rumenile se laticama ruže, a u pomanjkanju latica i – paprikom. Oficiri su darivali svoje djevojke raznim darovima kao svilenim maramama, zlatnim mindušama i sličnim. Za njima se povele i druge, koje nisu pripadale oficirima, i tako se iz ženske taštine porodi – gizda.“⁵⁷ Navodi da su se djevojke međusobno natjecale u izrađivanju svakidašnje i svečane odjeće, a i majke su se osobito trudile oko opreme kćeri, do te mjere da su zanemarivale kućne poslove i natjecale se sa susjedama, pa i cijelim selom.

Ženska „taština“ je, prema ovom autoru, jedan od razloga zavisti u obitelji koja je dovodila do svađa i dioba u zadrugama, pa i do propadanja samih zadruga. Dolazi do opadanja moralnih vrijednosti među mladima, jer je djevojkama jedino bitno bogato se opremiti po svaku cijenu, istaknuti se i biti zapažena, kako bi si stvorila uvjete da se što unosnije uda. Muškarci su navodno „otac i braća traljavih krpa, bosi te gladni i jadni radili“, a „djevojke se nosile u svili i zlatu“⁵⁸. Kćeri u dobi za udaju je trebalo „ponoviti“ u novo ruho prije svake velike crkvene svetkovine, pa se znalo prodati kravu, kobilu ili komadić zemlje „ako ne će, da mu kćerka bude od zadnjih najzadnja, a ipak uzprkos svega toga opet ne može da se uda.“⁵⁹ Roditelji koji su imali samo kćer jedinicu puno su ju lakše i bogatije mogli

⁵⁶ Herceg, Rudolf, „Da se razumiemo...“. *Dostojanstvo- ne gizda...* Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 2, 1940. str. 1.

⁵⁷ Jovanovac, Antun, „Gizda u Slavoniji“. *Dostojanstvo- ne gizda...* Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 2, 1940. str. 4.

⁵⁸ Isto, str. 5.

⁵⁹ Isto, str. 5.

opremiti za udaju, nego oni koji su imali više djece. Što je, po pisanju autora, u Slavoniji za rezultat imalo pad nataliteta. „I tako rodi gizda- bielu kugu.“⁶⁰

Rješenje problema bijele kuge nije došlo u vidu projekata za poticanje nataliteta na državnoj razini. Rješenje koje je ponudila Seljačka sloga je bilo u tkanju domaćeg lanenog platna i pokušaju iskorjenjivanja „gizde“ poticanjem bojkota kupovine tvorničkih materijala i odjeće. Tvornički materijali su smatrani robom jako loše kvalitete, koja se često i brzo „parala“, pa se morala kupiti nova. Prodavači su optuživani da prodaju umjetne inferiorne materijale pod pravu svilu koja je bila jako skupa, a sve u svrhu lake zarade i osiromašenja ionako siromašnih seljaka. Osobito su na udaru bili Židovi. „Zar ne bi bilo bolje onaj krvavo stečeni novac, za koji robujemo i gladujemo, upotrijebiti za svoju štampu, za naobrazbu svoju i djece svoje, već izdavati za nešto nepotrebno, dapače štetno i gomilati Židovima i onako preveliki kapital.“⁶¹

Ivan Klarić, autor teksta „Seljačka Sloga i moda“ navodi da je moda najveća poteškoća što pogoršava i otežava seljački život, a to je zaraza koja se širi i protiv koje se treba boriti. Prvi je i jedini autor koji ističe da moda aktivno utječe na korištenje seljačke odjeće, tj. narodne nošnje kao obilježja hrvatskog nacionalnog identiteta, te da narušava isti. „Moda kod svih naroda, pa evo i kod hrvatskoga, podkapa temelje njegovog obilježja, osobito kod odijela (jer i inače ova vlada u svemu).“⁶² Očuvanje narodnog hrvatskog seljačkog identiteta vidi u djelovanju Seljačke Sloge, priređivanju smotri hrvatske seljačke kulture i obučavanju podmlatka da upoznaju ljepotu narodne nošnje i očuvanja iste, te kreiraju svoju modu. „U koliko već tu – modu – hoćemo trpjeti, neka je ona naša i da joj mi sami određujemo smjer, a ne kojekakovi špekulanti i izrabljivači sa svojim porugljivim nazivima čak i „šimi“, nego da smo svoji i u tom pravcu da smo ljudi, da smo narod, da imademo svoje.“⁶³

Antun Briški u tekstu „Seljačka nošnja u okolini Garešnice“ opisuje elemente stare nošnje za muškarce i žene koje su se nosile prije pedeset godina. Objašnjava da se nošnja pomalo gubi i to više u „čistim hrvatskim selima nego gdje ima domaćih doseljenika. Uzrok tomu je nepoznat, možda zato, jer se nađe i vidi mnogo izdataka – većih nego što stoje čipke.“⁶⁴ Ističe

⁶⁰ Isto, str. 5.

⁶¹ Isto, str. 6.

⁶² Klarić, Ivan „Seljačka Sloga i moda“ članak prvi put objavljen 1938. godine u SS, *Dostojanstvo- ne gizda...* Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 2, 1940. str. 7.

⁶³ Klarić, Ivan „Seljačka Sloga i moda“ članak prvi put objavljen 1938. godine u SS, *Dostojanstvo- ne gizda...* Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 2, 1940. str. 8.

⁶⁴ Briški, Antun, „Seljačka nošnja u okolini Garešnice“. članak prvi put objavljen 1937. godine u SS, *Dostojanstvo- ne gizda...* Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 2, 1940. str. 10.

da je tvornički proizvedena generička odjeća, neseljačka, nehrvatska i kao takva manje vrijedna jer nije, niti može biti, odrednica njihovog seljačkog identiteta, to je „sve tuđa tvornička roba, koja se kupuje kod trgovaca, koja je vrlo skupa, a koja nema nikakove trajne vrijednosti. A što je najvažnije: ta tvornička roba je tuđinska, svačija i ničija, a naša hrvatska seljačka je odraz naše narodne seljačke duše, ona se proizvodi kod kuće, a ima i veliku uporabnu vrijednost.“⁶⁵ Autor izjavljuje da tom zlu treba stati na kraj, te da je to najvažnija zadaća Seljačke Sloge. Inspiriran prijedlogom Stjepana Šarića⁶⁶ da bi vodstvo središnjice i ogranaka trebalo nositi narodno odijelo svoga kraja kakvo seljaci nose za razne svečane prigode, priredbe, a neki u svakodnevnom životu, smatra da je potrebno da svaki seljak, seljakinja i njihova djeca imaju barem jednu svečanu narodnu nošnju koju će nositi u crkvu, te bi se tako smanjila gizda koja se javlja kod velikih crkvenih svetkovina.

Tekstom „Pretekla su zadnja kola prva...“ Franjo Medač opisuje tešku gospodarsku i financijsku krizu u kojoj se nalazi seljak. Objašnjava kako si zbog porasta cijena na tržištu ne može priuštiti kvalitetnu tvorničku robu, pa skupo plaća lošu kvalitetu. Navodi kako su se seljaci našli u škripcu između dvije krize, prirodne (poplava, tuča, suša, bolesti stoke, požar) kojoj seljak ne može pobjeći i kapitalističke (novčarsko-industrijske) koja seljake ne bi trebala ovako jako pogađati (kako ih u tom trenutku pogađa), jer dobar dio stvari potrebnih za život proizvode sami.

U gizdi vidi problem zbog kojeg seljaci jedan drugom konkuriraju na tržištu kako bi zaradili što više, umjesto da si pomažu: „Konkuriramo jedan drugom na svakom koraku. Ne pita se, kome je nužda i tko mora. Prodaje i jagmi se za kupca i onaj, koji baš ne bi morao.“⁶⁷ Gizdu krivi za korupciju u redovima npr. lugara i pisara, gdje je „sramota gospođi se nositi po seljački“, a za gospodski život treba novaca da čovjek uzdržava svoju „milostivu“ i još ako imaju djece, „Pa da se onda takav jadnik otme korupciji?“ Izlaz vidi u pretvaranju hrvatskih sela u tvornicu - tkaonicu s preko 250.000 tkalačkih stanova, jer kad bi se Hrvatice posvetile tkanju i pređenju „milijuni bi nam ostali u našoj domovini, a ne bi trebali odlaziti u

⁶⁵ Isto, str. 11.

⁶⁶ Vodstvo središnjice i vodstva ogranaka su se našla u pomalo neugodnoj situaciji kad je Stjepan Šarić predložio da se i oni trebaju oblačiti u narodne nošnje. Vodstvima ogranaka po selima to nije predstavljalo toliko problem jer su ih sačinjavali većinom seljaci, dok je u središnjici bio prisutan određen broj građana koji vjerojatno nisu bili pretjerano oduševljeni idejom. Možda je razlog tome što vodstvu središnjice nije palo na pamet identificirati se sa seljacima tako što će obući nošnju, bio u tome što se u društvu građanski odjevenog čovjeka ozbiljnije shvaćalo, iako je Vladko Maček često znao odjenuti narodnu nošnju kad je išao u posjete selima.

⁶⁷ Medač, Franjo, „II. Tkaonica od 250.000 stanova“, članak prvi put objavljen 1940. godine u Seljačkom Domu, *Dostojanstvo- ne gizda... Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 2, 1940. str. 19.*

inozemstvo, jer ih mi kod kuće i te kako trebamo.“⁶⁸ Oobito je zanimljivo to što beogradske poreze i modu smatra jednako velikim zlom. „Mnogo zla su nama seljacima naniele razne beogradske vlade i režimi u prošlosti utjerivanjem raznih daća. Ali istini za volju moramo priznati, da su ono veliko zlo, što nas je bilo od strane raznih vlada u Beogradu: ništa milostivnija nije bila ni prijateljica moda.“⁶⁹

Iz ovih kratkih članaka možemo pratiti stav Seljačke sloge, te kako su muškarci doživjeli proces globalizacije na selu u vrijeme kada velika gospodarska kriza uzima maha u ovim prostorima, a Drugi svjetski rat je već počeo.

Iz ove knjižice progovaraju izrazito subjektivni stavovi pisaca, ali i uredništva koje je članke izabralo i objavilo. Možemo reći da iz članaka progovara stav da su žene, njihova „lijenost“ i „taština“ uzrok pojave „gizde“ tj. mode i finansijskog propadanja seljaštva. „Gizda“ je uzročnik propadanja zadruga, trošenja novca za život obitelji na opremu kćeri za udaju. Generalno gledano ispada da je žensko pretjerivanje i nadmetanje u odijevanje uzrok teškoj gospodarskoj krizi u kojoj se seljaštvo našlo. „Gizda“ je, također, jedan od uzroka pojave „bijele kuge“ u Slavoniji. Međutim, niti jedan autor ne spominje da je do pojave „gizde“ došlo zbog nekih globalnih procesa, npr. procesom prelaska s naturalnog na razvoj novčanog gospodarstva, nametanje visokih poreza i davanja u novcu, prodiranjem Velike svjetske krize na ove prostore, te razvojem kapitalističkog gospodarstva. Ne spominje se da je idealna djevojka za udaju lijepa, gizdava (nakićena sa što više dukata) i taloškinja⁷⁰ (u miraz donosi zemlju), pa se ne povlači paralela između muške percepcije ženskog ideala i zla „gizde“ za koju optužuju žene.

Zanimljivo je da je Rudolf Herceg u knjižici „Dostojanstvo – ne gizda“ prikupio samo tekstove koje su pisali seljaci, iz kojih su vidljivi pomalo crno – bijeli stavovi po pitanju problematike gizde i ženskog odijevanja. Dok u *Seljačkoj Slogi* izlazi članak inženjera Ante Premužića iz kojeg se iščitava nešto drugačija slika žene u problematici gizde i seljačkog odijevanja. Inženjer Premužić je u članku „Naše žene za „modu“ Seljačke Sloge“ pisao o važnosti žene kao pomoćnice i suradnice u gospodarstvu, da na muža raspadom zadruga pada sve više posla i on više ne može bez ženine pomoći. „Jasno je stoga samo po sebi, da uspjeh sviju nastojanja, što pred sobom ima Seljačka Sloga i čitav seljački pokret, ovisi nekako po pola od rada mužkaraca i sviestne i žive suradnje žena. O svemu tome potrebno je, pa se i

⁶⁸ Isto, str 20.

⁶⁹ Isto, str. 14.

⁷⁰ Naziv za kćer jedinicu koja u miraz donosi očevu zemlju koja će nakon očeve smrti pripasti njezinom mužu.

hoće više pisati u „Seljačkoj slogi“. Sada ću samo razpravljati o tome, što i žena može učiniti da seljačstvo što spretnije izađe iz današnje teške gospodarske krize. Pa i tu ću se ograničiti na pitanje: kako da se riješi što bolje pitanje odievanja seljačstva.“⁷¹

Trgovačke i tvorničke cijene odjevnih predmeta su u velikom cjenovnom nesrazmjeru s cijenama seljačkih proizvoda. Nekada je proizvodnja sve muške i ženske odjeće (osim obuće) bila isključivo ženska dužnost. U zadrugi je još žena i imala više vremena za tekstilno rukotvorstvo, jer je u zadrugi radilo više žena. Raspadom zadruga, žena preuzima sve aktivniju ulogu pomažući mužu u poslovima u polju, pa se odjeća morala kupovati „To je i razlog, da je u mnogim našim krajevima najprije mužkarac, a onda postepeno i žena ostavljala narodnu nošnju i prelazila na tuđinsku, tvorničku. Uza sve to ostala je velikim dijelom i danas svuda na ženi briga oko nabave i održavanja odjevnih predmeta, pa je očito, da su pri rješavanju današnje seljačke odjevne krize najvažniji razgovori upravo sa ženama, odnosno razboriti i svestrani razgovori žena među sobom. Zato i želimo i ozbiljno preporučamo, da se što više žena upiše u ogranke Seljačke Sloge, da surađuju u svim radnim odborima, a napose u odboru za suzbijanje krize. ... Hoćemo li do čestite i jeftine narodne odjeće, ne može sva briga o tome ostati i dalje samo na ženama.“⁷² Ovaj članak se bitno razlikuje od članaka objavljenih u knjižici o „gizdi“. Autor ovdje hvali, čak i veliča ulogu žena i traži od njih aktivnu ulogu u radnom odboru za suzbijanje krize, kako bi pomogle u odlukama o tome kako trebaju izgledati svakodnevno i svečano ruho. Očekuje i od muževa da pomognu ženama, te ističe kako će se granice rodova izjednačiti nakon nekog vremena.

Zanimljiv je i tekst Mare Matočec „Što sam vidjela i čula u Podravini“, gdje ona opisuje posjet selu Kalinovcu u kojem je imala priliku razgovarati sa ženama i muškarcima o dobrobitima izrade i uporabe domaćeg platna. „Žene su mirno i pažljivo slušale, ali su izjavile, da one ne bi nosile domaće. Domaće je, kažu, bijelo, pa se brzo zamaže, a one nemaju vremena, da se bave čestim pranjem... Našlo se i drugih, koji su stupili na stranu žena, tako i jedan mladić. – Ne, i ja se ne slažem – rekao je – da one nose domaće. Pa u ostalom imamo dosta domaćeg: posteljine, stolnjake, gaće, rubače za svaki dan, sve doljne suknje i još koješta drugo... Dobro je, da se smanji kupovanje u dućanu i spreći prevelika gizda. Ali, jesu li gospoje u gradu više vrijedne nego naše žene?! Zar samo one zasluže, da nose svilu i štof?! Ja se slažem sa svim u Seljačkoj Slogi, ali da se nešto poduzme u tom pogledu – ne. Bar još za

⁷¹ Premužić, Ante, „Naše žene za „modu“ Seljačke Sloge“. *Seljačka Sloga* (1936.):176.

⁷² Isto, str.176.-178.

sada ne.“⁷³ Iako je ovaj muškarac protiv „gizde“, očito je da ima drugačije razumijevanje ženskih potreba u svakodnevnom odijevanju.

Manda Krištić je u svom tekstu „Hoćemo li se povratiti na staru nošnju“ pisala o problemu odijevanja. Piše o skupoći kupovnih materijala i trgovcima (ona kaže Židovima) koji se bogate na seljacima. Navodi primjer Posavine u kojoj je navodno ustaljeno nošenje tvorničke odjeće „a na žalost neke i svilene čarape, tako zvane – po nekoj stranoj, valjda njemačkoj, rieči – štrimfle... Neke kukavice nose svilu i kadifu.“⁷⁴ Čini se da dobrobiti sela ne prijete samo svila i kadifa, već i svilene „štrimfle“. Naglasila je da si seljaci mogu sami sve proizvesti, pa im neće trebati ništa „trgovačkog“. Kaže da „Kad se sami hranimo, treba da se sami i odievamo“.⁷⁵ Očito bi idealna žena trebala tkati više domaćeg platna i šivati narodne nošnje, jer selo u idealnom slučaju ne bi trebalo o nikome ovisiti. O slici idealne žene će biti riječi u idućem poglavlju.

V. SLIKA IDEALNE ŽENE

Blaž Lorković je 1883. godine napisao „Žena je dakle tu, ona se smatra jednom polovicom našega života, ona je moć; ali njom se ipak najviše bavi pjesništvo, ona mu je najdraži predmet. Sviet računa s njom samo kao sa činjenicom, ali nepoznaje, neshvaća žene kao veliku priznatu silu, koja živi te ima svoje mjesto i u svietu.“⁷⁶ Žena je shvaćana je kao predmet obožavanja ili predmet sukoba. „Muž ljubi ženu, jer s njom može dati život novomu biću. Radi nje se svađaju, tuku i ubijaju. Radi žene nastajali su i ratovi. Zemlja je kao žena. Čovjek je spreman i život svoj dati za ono što je izvor životu. Pripravan je život dati za ženu, za čast, za slavu, za narod, za domovinu, za zemlju.“⁷⁷ Žena je osim uzvišene ljubavi imala i puno praktičniju ulogu u budućoj obitelji. Udajom je postajala član novog kućanstva u kojoj je bila još jedan radni član seljačkog gospodarstva. „Živi u Žažinama, a zove se Mato Vucić. Oženio se mlad i neizkusan, kako je to zakon na selu, gdje u kući treba ne samo snaha nego i nova radna sila.“⁷⁸

⁷³ Matočec, Mara, „Što sam vidjela i čula u Podravini“. *Seljačka Sloga* (1939.): 97.

⁷⁴ Krištić, Manda, „Hoćemo li se povratiti na staru nošnju“. *Seljačka Sloga* (1941.): 54.

⁷⁵ Isto., str. 54.

⁷⁶ Lorković, Blaž, *Žena u kući i u društvu*. Dugo Selo: Gradska knjižnica Dugo Selo, 2016. str. 5.

⁷⁷ Novljan, F., „Kulturni pogledi i dogledi“. *Seljačka Prosvjeta* br. 5-8 (1926.): 128.

⁷⁸ Posavec, Joso, Ne će da umre nepismen. *Seljačka Prosvjeta*. br. 1 (1927.): 11.

Djevojke su bile udavane u obitelji gdje im se mogao poboljšati položaj, bilo udajom u bogatu zadrugu ili za bogatog samca. Neke su u potrazi za boljim životom izabrale odlazak u grad. „Djevojke iz nekih naših mjesta običavaju da polaze u gradske službe i to ponajviše u Zagreb, Karlovac, Sušak, pa i u Rijeku. U takovim službama ostaju 5 do 6 mjeseci, a neke i dulje. Za polazak u ove službe u glavnom se navlađaju razlozi, da djevojka u gradu dobije neku bolju naobrazbu i da si zaslužbom nabave bolja i ljepša gradska odijela a zapravo ih bijeda tjera od kuće. Mora se priznati da su rijedki slučajevi, da bi koja od ovih djevojaka posrnula, te sve u glavnom ostaju u svakom pogledu čestite i vrijedne.“⁷⁹

Poneki su seljački pisci znali navesti i radikalnije stavove o tome koga hrvatski seljak treba oženiti. Pavao Sekereš, tajnik ogranka Seljačke Sloge u izdanju 1937. navodi kako se Baranjski Hrvati u teškoj poziciji jer žive na području utjecaja drugih kultura i narodnosti. Unatoč tome govori da se narodna nošnja neizmjenjivo čuva i prenosi na podmladak. Iskazuje i veliku zabrinutost za mladiće koji su pod utjecajem društva izvan "naše zajednice" i "nose se građanski", a diskriminira djevojke drugih nacionalnosti kad ističe da one u braku ne bi mogle zadovoljiti potrebe čistog porijekla kao naše Hrvatice.⁸⁰

Oba glasila Seljačke sloge pisala su o ženi te iz njihovih tekstova možemo iščitati kakva je slika idealne žene. Naravno, ta se slika mijenja u skladu s propagandom Seljačke sloge i stranke. U *Seljačkoj Prosvjeti* se piše o prirodno podređenom položaju žene mužu. Ona je slabija i treba zaštitu muškarca. Muškarac se stavlja u ulogu „lovaca“ i „privrjeđivača“ koji je aktivan van doma, dok je žena samo njegova pomoćnica, čuvarica doma i odgojiteljica djece. "Žena je osim toga po svom moralnom shvaćanju obično anđeo čuvar mužu i poticalo za rad, pa zato je nenadoknativa svećenica domaćega ognjišta."⁸¹

Biti majkom bila je prirodna i sveta dužnost svake žene. Žene koje nisu imale djece su se dijelile na dvije kategorije. Prvu su činile žene koje nisu mogle imati djecu iz zdravstvenih razloga, na njih se gledalo kao na „žene s pogreškom“. Jedino u tom slučaju je žena bila opravdana što nije majka. Drugu kategoriju su činile žene koje jednostavno nisu imale – željele djecu. Njih se smatralo sebičnim materijalistkinjama koje mare samo za lagodan život i modu. Čak se osuđuje građanske žene bez djece koje su se bavile karitativnim i humanitarnim radom. „I upravo je neshvatljivo, da žena, koja iz egoizma ne će da ima svoje djece, hoće tobože iz altruizma (ljubavi prema drugomu) da radi i da se žrtvuje za tuđu djecu.

⁷⁹ Majnarić, Ante, Život „Goranina“. *Seljačka Prosvjeta*. br. 16-17 (1926.): 223.

⁸⁰ Sekereš, Pavao, „Izvjestaj“. *Seljačka Sloga*. (1937.): 123. - 124

⁸¹ Štivić, Imbro, „Žena kao majka je duža porodice i vrelo kulture“. *Seljačka Prosvjeta* br.4. (1927.): 73.

Tu je posrijedi samo častohleplje i izticanje.“⁸² Patrijarhalnom mentalitetu nije bila pomirljiva ideja žene koja nije željela biti majkom.

Pošto je glavna dužnost žene bila biti majkom, često ju se naziva „ženom - majkom“⁸³ „dušom porodice“⁸⁴, „čuvaricom ognjišta“. Uloga majke je idealizirana i romantizirana pa su u tekstovima česte slike majke koja pjeva djetetu, uspavljuje ga, ljulja kolijevku. „Tko ljulja kolijevku, odlučuje o sudbini naroda. Majka ljulja kolijevku, dakle majka odlučuje o sudbini naroda. Ova poslovice izražava vječnu istinu, jer majka doista odlučuje o sudbini svoga naroda. Kakvu nam majka rađa djecu, kako ju odnjiha i odgoji, ovakav će nam u budućnosti biti narod.“⁸⁵ Ovakvi romantični motivi su služili kako bi se naglasila dužnost žene i majke u odgoju djece. Dobra majka treba nastojati u djetetu probuditi „što veći broj ugodnih čuvstava“. Trebala je to činiti tako što će dijete odgajati sa smislom za sve što je lijepo i dobro. „Zato majka svoje dijete ljulja i pjeva mu sladke uspavanke, a dijete spava, smiješi se i uživa.“⁸⁶ Pošto, kako piše Isidor Škorjač „Čovjek vrijedi tek toliko, koliko ga je prožela istina, dobrota i ljepota. ... Tako su istina, dobro i lijepo najveće potrebe naše duše, ili tri najveća ideala našega duševnoga života.“, pa će dijete kad odraste „kad dođe k razumu“, spajati sve dobro i lijepo s onim što je istinito. Iza navedenih ideala koje majka treba podučavati djecu skriva se propaganda Seljačke sloge čiji je cilj bio oplemeniti život seljaka.

U kasnijim izdanjima *Seljačke Prosvjete* ženu se naziva „čuvaricama narodne kulture“ jer postoji vjerovanje da su žene zaslužne za očuvanje hrvatskog jezika i seljačkog identiteta. „Hrvatski narod ima više razloga nego ikoji drugi narod, da ne samo štiti nego i slavi majku, jer mi imademo da zahvalimo majci, što samo sačuvali do današnjeg dana svoj jezik, svoju predaju, svoju narodnu pjesmu, svoju narodnu dekorativnu umjetnost, jednom riječi svoju narodnu dušu. ... Naš je narod u velikoj svojoj većini seljački narod, kome je porodica sveta i nepovređena, a žarište porodice je majka.“⁸⁷

Od žena se očekivalo da prikupljaju i oživljavaju stare narodne pjesme, nošnje i običaje. Ovo je osobito vidljivo i kasnije u tekstovima *Seljačke Sloge*. Idealna žena u tekstovima *Seljačke Sloge* je također „žena – majka“, zdušna čuvarica narodne seljačke kulture koju se po prvi puta poziva da izađe iz svoje sfere privatnog u javni život. Do toga je

⁸² Štivić, Imbro, „Žena kao majka je duža porodice i vrelo kulture“. *Seljačka Prosvjeta* br.4 (1927.): 73.

⁸³ Herceg, Rudolf, „Majka i djeca u prvoj godini“. *Seljačka Sloga* (1939.): 270.

⁸⁴ Isto, str. 74.

⁸⁵ Novljan, F., „Smotra hrvatske prosvjete i kulture“. *Seljačka Prosvjeta* br. 3 (1928.): 55.

⁸⁶ Šarinić, Ivo, „Čovjek i pjesma“. *Seljačka Prosvjeta* br. 18 – 19 (1926.): 249.

⁸⁷ Škorjač, Isidor, „Otvorenje prosvjetnog tjedna“. *Seljačka Prosvjeta* br.3 (1928.): 49.

došlo promjenom ideološke slike stranke, kada je seljački pokret narastao do te mjere da se žene moralo uključiti.

U ovom razdoblju idealna žena je prije svega pismena i prosvijećena te zajedno s mužem aktivno sudjeluje u radu ogranka Seljačke sloge. Pismena žena je bila simbol pismene i „napredne“ nacije. Od nje se očekivalo da čita knjige iz knjižnice ogranka, da je uključena u predavanja i prosvjetne skupove te da širi stečeno znanje i poučava svoje susjede i suseljanke. Idealna žena je trebala biti članica stručnog odbora svog ogranka i aktivna u akcijama Seljačke sloge kao prosvjetna radnica, ali i produktivna domaćica.

O domaćicama se piše u prolazu, samo su spominjane u propagandnim člancima u kojima se veliča dom i obitelj, a pojam domaćice u izvješćima iz ogranka je sinonim za gazdaricu, ženu koja privređuje. „Da i domaćice i gospodarice uz svoj kućni posao napreduju i mogu privrijediti kućnom gospodarstvu, priskrbljena su preko „Peradarskog odsjeka u Zagrebu“ plemenite odlike kokoši tako zvane velike crne i bijele... Sada je prošlo 20 godina, što nam kokice nesu obilno dobrih jaja, kojih mnogo treba grad Zagreb, a mi smo blizu grada, te ih možemo dobro unovčiti. Tako naše brižne domaćice podupiru kućno gospodarstvo.“⁸⁸ Domaćice su kućno gospodarstvo često održavale svojim ručnim radom. Za trgovce, „gospoje i milostive“ iz grada bi po narudžbi šlingale bluze, jastučnice, stolnjake i razni kućni tekstil. Mnoge su svojim šlingama održale cijelo gospodarstvo na nogama.⁸⁹

Podrazumijevalo se da žena odgaja buduće naraštaje po ideologiji Seljačke sloge i HSS-a. „O reproduktivnom zdravlju žena ovisio je opstanak i „zdravlje“ nacije. ... Budući je do tada bilo vrlo malo školovanih primalja, porodi su se vršili u vrlo nehigijenskim uvjetima i bez stručnog nadzora što je dovodilo do velike smrtnosti djece i majki.“⁹⁰ Majke su se u vrijeme kada *Seljačka Sloga* piše o krivnji žena za „bijelu kugu“ u Slavoniji borile s puno složenijim problemima u pozadini. Suočene s teškom gospodarskom situacijom na njih je vršen pritisak da moraju manje trošiti kako bi obitelj preživjela. U situaciji kada moraju birati hoće li uspjeti prehraniti svu svoju brojnu djecu ili malobrojnoj osigurati bolju budućnost, one se odlučuju za siguran opstanak manjeg broja djece.

⁸⁸ Širola, Andrija, „Primjer kulturnoga rada na selu“. *Seljačka Prosvjeta* br. 9-10 (1926.): 143.

⁸⁹ Sremec, Nada, *Nismo mi krive*. Kako živi narod III. Zagreb: Gospodarska Sloga, 1940. str. 113

⁹⁰ Župan, Dinko, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)*. Osijek-Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku, Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013. str. 136

Međutim, sudbina mnogih žena i djevojaka nije bila takva da su mogle dočekati porod zdravog djeteta, međutim o tim se problemima u *Seljačkoj Slogi* ne piše, već su žene u tim instancama samo brojka u statistici. „Trudnice su radile sve teške poslove, a rađale su u tamnim, nehigijenskim prostorijama uz pomoć rođakinje, susjede ili neobrazovane primalje.“⁹¹ Javila se potreba za obrazovanim primaljama, pa je otvorena škola za primalje u Zagrebu, ali i za obrazovanjem majki kako bi se spriječile česte smrti novorođenčadi i dojenčadi koje su bile dio svakidašnjice tijekom 1930-ih. Tako je Seljačka sloga u suradnji s liječnicima pokrenula zdravstveno – prosvjetnu kampanju i izdala knjižicu „Majke za zdravlje djece“.

Žene su postale „subjekt“ koji je trebalo unaprijediti kako bi cjelokupno hrvatsko seljaštvo tj. Hrvatska bila u rang naprednih europskih država, čijim idealima je težilo vodstvo stranke i Seljačke sloge. Na ženskim se sastancima raspravljalo o problemima žena, a međusobno su se trebale savjetovati i zajedno probleme rješavati. Idealna žena je trebala biti članica stručnog odbora svog ogranka i aktivna provoditeljica kampanja za opismenjavanje žena i zdravstveno - prosvjetne kampanje Seljačke sloge kao prosvjetna radnica u svom selu i šire.

VI. KAMPANJE ZA UNAPRJEĐENJE POLOŽAJA ŽENA

Seljačka sloga je tijekom 1930-ih godina provodila dvije kampanje za unaprjeđenje položaja žene. Prva kampanja je bila usmjerena na opismenjavanje žena, jer je ženska pismenost bila poražavajuće niska. U *Seljačkoj Slogi* se propagira i poziva da svaka seljačka žena mora barem biti pismena. Osobito je bilo bitno učestalo javno poticati žene na učenje čitanja i pisanja, jer je na nekim područjima postojao otpor prema opismenjavanju žena. Druga kampanja je bila zdravstveno – prosvjetna, a imala je za cilj obrazovati i obučiti žene za unaprjeđenje higijenskih uvjeta u obitelji i očuvanje zdravlja djece. Ovom se kampanjom pokušala smanjiti dotadašnja velika smrtnost novorođenčadi, male djece i trudnica.

U obje su akcije sudjelovale žene, ali u različitim ulogama. Žene - stručnjakinje su provodile obje akcije. Na prosvjetnim predavanjima su obučavale seoske prosvjetne radnice i seljakinje, čija je zadaća bila doći u svoje selo te poučiti svoje „sestre“ susjede i dalje širiti novostečeno znanje. Žene su bile učiteljice koje su poučavale velik broj učenica, a u isto vrijeme su kao učenice primale to znanje.

⁹¹ Murray Despalatović, Elinor, „Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19. stoljeća i uloga općinskih liječnika“. *Zbornik Mirjane Gross* (1999): 273.

Osobito se pazilo da zdravstveno - prosvjetnu kampanju za zdravlje djece provode baš žene, jer su svi uključeni bili svjesni činjenice da seoske žene ne bi o osjetljivim zdravstvenim problemima pričale muškarcu. Međutim, kampanju opismenjavanja su jednako vodili i muškarci i žene, ovisno o kraju u kojem se kampanja provodila.

6.1. OPISMENJAVANJE

Seljačka Sloga je geslom „Prosvjetom k sreći“ nastojala među seljaštvom podići svijest o važnosti i vrijednosti obrazovanja, točnije pismenosti. Seljak je mogao biti prosvijećen i napredan samo ako je pismen, te ako čita odabrana djela braće Radić i drugih od Sloge odabranih pisaca. „Glavni rad Seljačke Sloge. Širenje pismenosti - to je najvažniji kulturni posao kod naroda, koji još ima odraslih analfabeta, jer je nepismenost u današnje doba zapreka svakomu napretku. A mi Hrvati stojimo u tom još daleko iza naprednih naroda, pa nam pri tom ništa ne koristi, što narodna braća Srbi stoje u tom još slabije.“⁹² Propagandnim tekstovima se isticalo slaba pismenost, ali ističe se da do kraja 1930. godine ne smije biti Hrvata ni Hrvatice ispod 40 godina koji ne zna čitati i pisati. To će se moći ostvariti tek kad seljaci sami u svoje ruke preuzmu širenje pismenosti, i to tako, da pismeni seljaci i seljakinje po seljačkim domovima poučavaju svoje ukućane i susjede, a učitelji i ostali stručnjaci da im samo pružaju podršku.

Rudolf Herceg piše da: „Odrasle nepismenjake (osobito one između 15 i 40 godina) najlakše nauče čitati i pisati njihovi pismeni domari kod kuće.“⁹³ Sloga se trudila ograničiti utjecaj školovanih građana na život seljaka i strogo propisala tko sve može biti pravi prosvjetni radnik. U Seljačkoj Prosvjeti je objavila i popis tih uvjeta. Međutim u učitelje seoskih škola nije se diralo, jer su oni većinom imali funkciju voditelja zborova⁹⁴ i tamburaških sastava, predstavljачkih (dramskih) zborova, večernjih predavanja iz gospodarstva, računarstva i slično. Od učitelja se tražilo da pruže potporu seljacima koji su poučavali svoje ukućane i suseljanе čitanju i pisanju, u vidu pomoći oko nabave knjiga, držanju predavanja i priprema za smotre seljačke kulture i ostale priredbe i slavlja.

⁹² *Seljačka Prosvjeta* br. 1-2 (1926.): 47

⁹³ *Seljačka Prosvjeta* br. 5-8 (1926.): 108

⁹⁴ Pošto su učitelji znali čitati note morali su seljačke zborove poučiti čitanju nota i pjevanju po notama, kako je već spomenuto u poglavlju o smotrama seljačke kulture, u prvom razdoblju izlaženja Seljačke Prosvjete 1920-ih godina, zbog suradnje s Hrvatskim pjevačkim savezom zahtijevalo se od seljačkih zborova da pjevaju obrade narodnih pjesama iz nota, dok se kasnije, osobito 1930-ih godina zahtijeva da se prikupljaju, zapisuju i izvode isključivo stare hrvatske narodne seljačke pjesme u svom originalnom obliku.

Prvim izvještajima o analfabetskim tečajevima se nastojalo pružiti pozitivan primjer svim novonastalim ograncima kako treba raditi na prosvjeti i napretku sela. Prema izvještaju o širenju pismenosti u stubičkom kotaru može se iščitati da se u gornjo-stubičkoj općini drže 23 analfabetska tečaja s 551 učenikom. Iako većinom analfabete poučavaju muškarci, radi se o pismenim seljacima koji poučavaju od 10 – 30 učenika, ipak, najveći broj učenika i učenica u jednoj grupi poučavaju učitelji i učiteljice, pošto pismeni seljaci ipak nemaju pedagoško znanje i obrazovanje koje zahtijeva poučavanje velikih grupa.

Po spomenutom izvještaju u samoj Gornjoj Stubici 99 učenika poučavaju učitelj Rudolf Bogović i učiteljica Maša Bašić, u Sv. Mateju 102 učenika poučavaju učiteljice Anka Habazin i Katica Vojnović. Njihov je rad došao pregledati Rudolf Herceg, tajnik Seljačke Sloge i nadzornik seljačkih tečajeva 24. siječnja 1926. godine u pratnji nekoliko suradnika u hrvatskom seljačkom pokretu, urednika Jutarnjeg lista Dragana Bublīća i Bore Prodanovića, dopisnika beogradske Politike koji je učenike analfabetskog tečaja i fotografirao ispod Gupčeve lipe. „Tu je već bio skupljen jedan dio onih učenika (najviše u dobi od 12 do 18 godina, i to više ženskih nego muških) iz udaljenijih sela, koje u seljačkim domovima poučavaju seljaci. Odmah nakon kratkog izpitivanja vidjeli smo da je uspjeh tih seljačkih učitelja osobit. ... I jedva samo bili gotovi sa slikanjem, kad stigne iz Gusakova tečaj s 18 učenica. Pregledali smo i taj tečaj. To je najbolji analfabetski tečaj, što ga je itko od nas u životu vidio. Na Novu Godinu su počeli učiti, a već 24. siječnja poznaju sva slova, slažu ih okretno u riječi, i s razumijevanjem čitaju rečenice! To je vrijedno vidjeti!“⁹⁵

Na istoj stranici doznajemo da u glavnom gradu Zagrebu, prema općem popisu iz 1921. ima još uvijek 9% analfabeta (blizu 10 000 ljudi), te da su na trošak općine grada Zagreba i za građane organizirani analfabetski tečaji. U tim tečajevima poučavaju učitelji i učiteljice koji se obrazuju za zvanje učitelja u višim pučkim školama: „U Samostanskoj ulici poučaje u jednom tečaju (s 25 učenika) Nikola Barać, a u drugom također s 25 učenika Ruža Špoljar; na Sajmištu uči Kasim Hadžimustafić 20 učenika, a Marija Verk 16, u Krajiškoj ulici Ivana Štefanov 14 učenika, u gornjem gradu Jakov Jelašić 12, kod Sv. Duha Mara Dobrenić 10, na Kaptolu Olga Wuchse 38, a u muškoj učiteljskoj školi (Medulićeva ulica) Petar Košutić 42. Ovo je svega 200 učenika na 10 000 analfabeta! To je slab znak za Zagrebčane i za njihovo gradsko poglavarstvo.“⁹⁶ U ovom se slučaju pokušava naglasiti kako u selima analfabetski tečajevi uspijevaju bolje nego u gradu. Prema propagandi Sloge, konstantno se ističe i

⁹⁵ Herud, *Seljačka Prosvjeta*. br. 3.-4. (1926.): 78

⁹⁶ „ViestnikSeljačke Sloge“. *Seljačka Prosvjeta* br. 3.-4. (1926.): 78

naglašava razlika između sela i grada, većinom crno – bijelom tehnikom, gdje je sve gradsko loše i gnjilo, a sve seljačko je dobro i uzvišeno.

U početku djelovanja tečajeva za suzbijanje analfabetizma sredinom dvadesetih godina najveći broj sudionika su činili muškarci, radilo se i na uključivanju žena, međutim, nisu svi bili otvoreni za ideju opismenjavanja žena. Na analfabetskom tečaju u Kulašima kod Prnjavora u blizini Dervente održanom između prosinca 1925.g. i veljače 1926.g. „Ženskih analfabeta nije bilo nijednog, kanda bi bila sramota, da i žene uče. Privolile su, da će učiti, kad sam im tumačio, da je to za njih dobro, a ni najmanje sramotno, pa su mi muškarci morali obećati, da će ženskinje učiti kod kuće sami!“⁹⁷

U nekim je krajevima ženama bilo sramotno učiti čitati i pisati, te je želja za znanjem često bila skrivana zbog stroge kontrole od strane muškog autoriteta koju su provodili muškarci na pozicijama moći. „U Kladarima (Đurđevac) ogranak SS liepo napreduje... Pjevački sbor nije mogao nastupiti u Kloštru, jer je tamošnji župnik govorio, da naše članice dolaze kvariti njegove djevojke, te da je najveća nesreća za narod, ako žene budu čitale, jer da njima ne treba čitati, već metla i motika. Ipak, hvala Bogu, narod u našem selu je najpobožniji u cijeloj župi i u najvećem broju puni crkvu. A naravski da živo djelujemo u radu Seljačke Sloge. Nepismenih nema, ali mladež ipak slabo čita, a osobito djevojke. Tomu zlu doskočit će širenje i čitanje Male Knjižnice SS.“⁹⁸ Ovdje je očito stajalište župnika o obrazovanju žena, međutim nije potpuno jasno stajalište pisca prema župnikovim riječima. Opravdava li pobožnost i redoviti odlazak u crkvu potrebu za obrazovanjem žena ili se planira žene poučavati u tajnosti, nije potpuno jasno.

O sličnom primjeru svjedoči članak Mare Matičec „Moj put po Bosni“ iz 1939. godine, u kojem opisuje kako se nije nadala da će zateći tako strašno teško stanje: „Sasma drugi način života od nas Slavonaca, Posavaca i Podravaca. ... Bosna nije siromašna. Narod je samo zaostao u svim pravcima novog života. ... U njihovim očima je zbilja svećenik jedno biće, koji im je najveći prijatelj. Pa je li onda čudo, da su mi u selima kazivale žene: „Reci, sestro, župniku, neka proglasi u crkvi, da se nije grijota, učiti čitati i pisati, i mi ćemo sve učiti.“ Eto, toliki upliv imade svećenik na narod.“ Mara piše da su žene unatoč svemu voljne učenja i znanja: „Tako su mi se tužile te žene, mučenice i majke, koje ne znaju ni čitati ni pisati. Jedna mi je kazala. Učit ću, hoću, vjere mi. Pa imadem sina u vojsci pa ću mu pisati sama. Tko

⁹⁷ „Viestnik Seljačke Sloge“. *Seljačka Prosvjeta* br. 16-17 (1926.): 234.

⁹⁸ „Viestnik Seljačke Sloge“. *Seljačka Sloga* (1941.): 45.

može ljepše i bolje napisati, otkriti dušu i srce na papiru, kako može sama mati svomu djetetu.“, ističe važnu ulogu učiteljica i prosvjetnih radnika kojih treba više, jer su oni nada da će se selo obrazovati i zbog prosvjete lakše živjeti. „Prosvjetni radnici utiru si put noseći u rukama svjetlo. Gaze blato, obilaze sela, naša draga sela, a za nagradu ih drugi blate i rugaju im se. Ali oni se ne obaziru. Jer znadu, da su pioniri velike budućnosti, da vrše veliku zadaću, koja je uzvišenija i plemenitija, nego mnoge laži, koje su uperene protiv njih i njihovog rada. Svoje će reći poviest i buduća pokoljenja.“⁹⁹ Osobito se izražavala potpora opismenjavanju hrvatskih žena iz Bosne i Hercegovine, gdje su uvjeti života smatrani osobito teškima: „U 12 bosanskih kotareva, u kojima ima hrvatski živalj većinu, ove godine naučilo čitati i pisati oko 18.000 ljudi, učeći pismeni pojedinac nepismenog pojedinca po Hercegovo Abecedarki. Rad je sve uspješniji, od kako se žene odlučiše: nepismene da se uče čitati i pisati, a pismene da uče svoje sestre i susjede, pa ako kod toga posla žene uztraju te svaka žena, koja kad nauči čitati i pisati, odmah poučava drugu, treću itd. – tada so sljedećeg popisa (god. 1941.) među bosanskim Hrvatima doista neće biti nepismenih više od 10%, kako je izrazio želju dr. Maček.“¹⁰⁰

Kako bi do napretka i došlo, žene je ipak trebalo opismeniti, a u prvom redu im osvijestiti da imaju pravo na znanje, o čemu nalazimo tekst u Hrvatskom dnevniku: „Glavni analfabeti među Hrvatima – to su većinom ženske. A ima ih još dosta. Može se računati: žena ispod 40 godina i djevojaka (nepismenih) bit će oko 300.000, a to nije ni 10 posto. Ako se ove nauče čitati i pisati, problem je riješen, glavni i prvi naš prosvjetni posao bio bi obavljen. O tom treba da vode računa u prvom redu žene, odnosno njihove ženske organizacije i društva. Ima ih mnogo i različitih nazora, struja i boja. ... Razglasiti treba zaključak ženske skupštine od 29. siječnja 1939. o prirodnom pravu žene na prosvjetu i pismenost.“¹⁰¹ Osim što je žene trebalo opismeniti, Seljačka Sloga počinje tražiti da se žene aktivnije uključe u prosvjetni rad, na čemu se osobito radilo od polovice tridesetih godina. Pozivalo ih se na aktivnije sudjelovanje u radu ogranka, na predavanja, a sve im se češće direktno obraćaju pisci Seljačke Sloge s pozivima i raznim savjetima, ali i upozorenjima i kritikama. Ističe se važnost žene kao stupa i odgojiteljice obitelji, koja odgaja podmladak i budućnost seljačkog pokreta.

Kako je vrijeme odmicalo i Seljačka sloga sve više jačala, razvila se svijest u središnjici da su žene bitan faktor u djelovanju stranke i da o njima ovisi napredak i budućnost nacije.

⁹⁹ Matočec, Mara, „Moj put po Bosni“. *Seljačka Sloga* (1939.): 152.-154.

¹⁰⁰ „Bosna i Hercegovina postaju pismenije“. *Seljačka Sloga* (1939.): 163.

¹⁰¹ „Ženske organizacije i društvo za pismenost“. *Hrvatski dnevnik*, god. IV./ 1250 (23.10.1939.): 2.

Kao čuvarice ognjišta smatrane su i čuvaricama narodne seljačke kulture. Kad su počeli pristizati izvještaji o nepovoljnim higijenskim uvjetima na selu, „bijeloj kugi“ osobito izraženoj u Slavoniji, visokoj stopi mortaliteta novorođenčadi, djece i trudnica, nastojalo se pronaći rješenje za poboljšanje životnih uvjeta. Zato je novim prosvjetno - zdravstvenim pokretom trebalo osigurati zdraviji i sigurniji razvoj djece, za razvoj prosvijećene i dugovječne seljačke nacije. Zašto je tome bilo tako i što se pokušalo učiniti da se smrtnost djece smanji i uvjeti života poboljšaju, vidjet ćemo u idućem poglavlju.

6.2. „MAJKE ZA ZDRAVLJE DJECE“

Za vrijeme i nakon Prvog svjetskog rata na hrvatskom selu su zdravstvene prilike, iz današnje perspektive, bile katastrofalne. Selom su harale epidemije malarije, tifusa, difterije i tuberkuloze. Vojnici su donosili zarazu na povratku s fronte, a zadržavale su se u seoskim domaćinstvima zbog loših stambenih i higijenskih uvjeta i navika, neznanja i neobrazovanosti stanovništva. Najvećim se problemom smatrala velika stopa smrtnosti djece, osobito dojenčadi starosti do godine dana, koja je bila uzrokovana primjenom praksi iz nekih minulih vremena koje nisu bile učinkovite u brizi za dijete, dapače bile su pogubne za mnogu trudnicu, roditelju i dojenče.¹⁰²

Većina stanovništva je živjela u kućama koje su imale pod od nabijene zemlje koji se nikad nije definficiralo čak ni ako je u kući boravila bolesna osoba, što ne govori puno samo za sebe, dok ne uzmemo u obzir činjenicu da je u ono vrijeme na selu bilo društveno prihvatljivo pljuvati po podu. Jedan zaražen ispljuvak na podu po kojem puza dojenče imao je katastrofalne posljedice za cijelu obitelj. Cijela je obitelj obično spavala u jednoj sobi, koja se osobito zimi nije zračila kako se ne bi izgubila toplina. U nekim dijelovima Hrvatske seljačke su kuće bile izrazito vlažne zbog tla bogatog podzemnim vodama i blizine močvarnog tla, pa su njihovi stanari bili još podložniji bolestima dišnih puteva i utjecaju plijesni kojoj se nije moglo doskočiti. Ovako su stvoreni idealni uvjeti za širenje zarazne bolesti koja se prenosi kapljičnim putem. Obitelji su često objedovale iz jedne zdjele i pili jedni iza drugih iz iste posude.

Kad bi se netko u obitelji razbolio, npr. od tuberkuloze, bolest je često ostala neprimjećena dok nije bilo prekasno za ikakvo liječenje, jer osim kašlja nije bilo vrućice ili nekih

¹⁰² Sremec, Nada, *Nismo mi krive*. Kako živi narod Broj 3. Zagreb: Gospodarska Sloga, 1940. str. 82.

dramatičnih vanjskih pokazatelja simptoma koji bi ukućane primorali da interveniraju i odvedu bolesnika doktoru. Za većinu je obitelji intervencija liječnika značila velike financijske izdatke, jer je cijena zdravstvene skrbi bila previsoka za siromašne seljake. Visoke su cijene često bile uzrok zašto bolesnici nisu primili nikakvu skrb, već im se bezuspješno pokušalo pomoći molitvom, čarima i narodnom medicinom. Neki su roditelji morali birati između liječničke skrbi za jedno bolesno dijete ili budućnosti ostatka obitelji. U takvoj situaciji nije ni čudo da je prema liječnicima vladalo veliko nepovjerenje. Njihove usluge su se skupo plaćale, a pošto su pacijenti u većini slučajeva dovedeni prekasno, nisu im mogli puno pomoći. Seljačke žene su se često žalile i na „apotekare“, koji su iskorištavali njihovo neznanje, pa im na recept umjesto lijekova davali placebo i naplatili po punoj cijeni lijeka. Djevojke koje su obolile od tuberkuloze nisu obitelji vodile liječniku kako se ne bi proćulo selom da je „tižikava“¹⁰³, jer ju neće nitko htjeti oženiti. Ispovijesti žena u Slavoniji, koje su izgubile djecu i muževe zbog zaraznih bolesti prikupila je Nada Sremec, a objavljene su u „Gospodarskoj Slogi“.¹⁰⁴

Ne možemo govoriti o brizi za narodno zdravlje, a ne spomenuti Andriju Štampara, koji je obilježio razdoblje prije Sloginog pokreta za zdravlje djece. Od 1919. do 1930. godine Andrija Štampar je sa svojim suradnicima radio kao načelnik higijenskog odjeljenja u Ministarstvu narodnog zdravlja u Beogradu i utemeljio zdravstvenu službu u tadašnjoj Jugoslaviji. Organizirao je 250 higijenskih ustanova: Centralni higijenski zavod u Beogradu, Školu narodnoga zdravlja u Zagrebu, Institut za malariju u Trogiru, antituberkulozne, antivenerične i antitrahomske ambulante, domove narodnog zdravlja, bakteriološke stanice i dr. Zalagao se da liječnik postane socijalni radnik i narodni učitelj, da bude ekonomski neovisan o pacijentu i jednako dostupan svim slojevima društva, te propagirao preventivnu medicinu nasuprot kurativnoj. Nažalost, 1930. godine je smijenjen, a 1931. godine je prisiljno umirovljen. „Miješanje politike u svakodnevnicu te drastično smanjivanje financijske potpore socijalno medicinskim programima, doveli su do toga da su se 1930-tih aktivnosti na podizanju zdravstvenog stanja na selu svele na minimum ili gotovo iščeznule. Tako se na žalost do vremena osnivanja Banovine Hrvatske briga za zdravstveno stanje seoskog stanovništva toliko zapustila da se moralo krenuti u oživljavanje zdravstvene svijesti i provođenje osnovnoga zdravstvenog prosvjećivanja. Državna su ulaganja bila nedostatna, a napredak prespor, pa ne čudi da se i na ovom području pokušalo s izvaninstitucionalnom

¹⁰³ Naziv za oboljele od tuberkuloze.

¹⁰⁴ Sremec, Nada, *Nismo mi krive*. Kako živi narod Broj 3. Zagreb: Gospodarska Sloga, 1940. str. 85.

akcijom... Sredinom 1939. pokrenuta je kampanja zdravstvenog prosvjećivanja u tijesnoj suradnji tadašnjih istaknutih medicinskih stručnjaka i tada najjače prosvjetno-kulturne organizacije u Hrvatskoj – Seljačke sloge.¹⁰⁵

Uspostavom Banovine Hrvatske i prijenosom nadležnosti nad zdravstvom i javnim zdravstvom izravno na Banovinu, javljaju se povoljni uvjeti da se konačno promijeni javnozdravstveno stanje na selu. Vladajući HSS se načelno slagao s principima koje je zagovarao i već spomenuti Andrija Štampar:

„Principi dr. Andrije Štampara koji su i danas temelj javnoga zdravstva i socijalne medicine:

1. Važnije je obavještavanje naroda od zakona.
2. Najvažnije je pripremiti u jednoj sredini teren i pravilno shvaćanje o zdravstvenim pitanjima.
3. Pitanjem narodnog zdravlja i radom na njegovom unapređenju trebaju se baviti svi, bez razlike.
4. Socijalna terapija bitnija je od individualne.
5. Liječnik ne smije biti ekonomski ovisan o bolesniku.
6. Ne smije se raditi razlika između ekonomski jakih i slabih (egalitarizam).
7. U zdravstvenoj organizaciji liječnik treba tražiti bolesnika, a ne obrnuto, kako bi se obuhvatili svi oni koji trebaju zaštitu.
8. Liječnik treba biti narodni učitelj.
9. Pitanje narodnog zdravlja je od većeg ekonomskog nego humanitarnog značaja.
10. Glavno mjesto liječničkog djelovanja je tamo gdje ljudi žive, a ne ordinacija.¹⁰⁶

Banovina je na razne načine pokušavala popraviti zdravstvene prilike na selu, a nama je najbitnija uloga koju je Seljačka sloga odigrala u tim pothvatima. „Za razliku od starijega građanskog pristupa, kojim se nastojalo ”prosvijetiti” selo polazeći od dualističke koncepcije po kojoj moderno znanje treba potpuno zamijeniti stari svjetonazor (definiran kao sklop predrasuda i praznovjerja), Seljačka sloga išla je kompromisnim putem. Željela je selu

¹⁰⁵ Suzana Leček, Željko Dugac, „Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939. - 1941.)“. *Časopis za suvremenu povijest* God. 38./br. 3. (2006): 983.-985.

¹⁰⁶ Anonimni autor, „Dr. Andrija Štampar - život i djelo“. <http://www.stampar.hr/hr/dr-andrija-stampar-zivot-i-djelo>, (07.08.2018.)

približiti korisno znanje grada, ali poštujući njegovu tradiciju.“¹⁰⁷ Pošto je propaganda Sloge odavno tražila od seljaka da postane „subjekt“ javnog života, a ne samo pasivan „objekt“ kojemu se nameće znanje iz grada, metode rada su se temeljile na tome da seljaci u svojoj zajednici prepoznaju probleme koje treba riješiti, da ih prijave, pa im stručnjaci predstave načine na koje se sve može problem riješiti.

Druga zadaća seljaka bila je da se vrate u svoja sela i te metode prilagode svojim prilikama, pa ih primjene kod kuće i obrazuju svoje susjede i ostatak sela. Na takav se način provodila i kampanja obrazovanja majki za zdravlje djece. „Akciju je potaknuo i vodio ugledni stručnjak dr. Ernst Mayerhofer koji je 1923. godine utemeljio Kliniku za dječje bolesti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te prvi profesor pedijatrije na tom fakultetu. Mayerhofer je bio predstavnik tzv. unitarističke pedijatrije koja je ujedinjavala klinički i preventivni rad, dakle smatrala socijalno medicinsku komponentu svojim integralnim dijelom. Prema načelima koje je zagovarao Mayerhofer “pedijatar je dakle pozvan, da bude propagatorom pravog socijalnog osjećanja i naziranja”. On je također smatrao da se seoske žene trebaju najaktivnije uključiti u proces podizanja zdravstvenog stanja na selu. Stoga se njegov prijedlog za zdravstveno prosvjeđivanje majki vezano uz zdravlje djece u potpunosti uklapao u ciljeve i način rada Seljačke sloge.“¹⁰⁸ Na Devetoj skupštini 11. lipnja 1939. objavljeno je da treba osnivati ženske odjele u ograncima Seljačke sloge, ali tek se može početi od jeseni nakon što se obave svi veliki poljoprivredni radovi. Ženski odjeli će se posebno brinuti za promicanje pismenosti među ženama, za obnovu nošnje i seljačke kulture, ali i za odgoj „nejake djece“.

Kampanja je službeno počela kada je u Seljačkoj Slogi u kolovozu 1939. godine objavljen tekst letka i kratka vijest o početku nove kampanje. U idućem je broju upozoreno da je riječ o prosvjetnom radu, dakle o preventivnom zdravstvenom djelovanju, a ne o liječenju, pa zato njihov rad nije ulazio u sferu državnih institucija. *Hrvatski dnevnik* je 27. rujna 1939. godine objavio članak „Staž“ seljakinja na Dječjoj klinici –Novi uspjeh Seljačke Sloge“ koji izvještava da je povodom seljačke smotre u Zagrebu održan sastanak žena koje sudjeluju u akciji za čuvanje dječjeg zdravlja. Živo se raspravljalo s prof. dr. Mayerhoferom, Rudolfom Hercegom kao predsjednikom Seljačke sloge, dr. Daneom Malićem, a od žena prisustvovala su Mara Matočec, Boja Čurak, Jana Falica, dr. Nada Kovačević, Slava Kovač i druge. Na

¹⁰⁷ Suzana Leček, Željko Dugac, „Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939. - 1941.)“. *Časopis za suvremenu povijest* God. 38./ br. 3 (2006.): 987.-988.

¹⁰⁸ Isto, str. 984.

sastanku je zaključeno da na Dječjoj klinici ostane uvijek nekoliko seljakinja po potrebi od dva do deset dana, koje će pod vodstvom dr. Nade Kovačević promatrati postupak kako postupati i njegovati djecu, s naglaskom na pripremu hrane. Na takvom je „stažu“ prva bila Boja Čurak iz Bosne, a druge će se javiti Slogi tijekom idućih dana.

Ove su žene imale zadaću dobro promatrati, pa kad se vrate u svoje selo prenijeti znanje stečeno u klinici svim ostalim ženama, a one će se međusobno dogovoriti kako će kod sebe urediti čuvanje dječjeg zdravlja s obzirom na prilike u kojima žive. „Želja je Seljačke Sloge, da do Nove Godine dodje ovako na kliniku bar po jedna žena iz svakoga kotara, a za godinu dana iz svake općine.“¹⁰⁹ Seljačka sloga je nastojala poticati žene na uključivanje u prosvjetno-zdravstveni rad, međutim, poučeni prijašnjim iskustvima članovi središnjice su znali da to, kao ni opismenjavanje žena, neće proći bez određene doze otpora. Pošto je među seljačkim ženama, zbog prijašnjih loših iskustava, vladalo nepovjerenje prema liječnicima, na sastancima je upute davala žena – liječnica.

Kako bi se svakom nepovjerenju prema ženi iz grada stalo na kraj, uz dr. Nadu Kovačević sa ženama je razgovarala jedna poznata seljačka žena, Mara Matočec, Jana Falica itd. Predavanja su održavana za žene, ali su bili prisutni i muškarci, koji su se znali pojaviti kako bi provjerili što se to žene poučava, pa su se žene sramile pričati o svojim problemima. Nailazimo i na komentare žena da lakše unosi promjene u svoj dom i odgoj djece, ako je s njom na sastanku bio i muž koji ju podupire u njenim nastojanjima.

Žene su često nailazile na nerazumijevanje okoline, jer i dosad su rađale i djeca su rasla, pa zašto sad sve mijenjati jer to kažu liječnici iz grada? Međutim, polako ali sigurno, do promjena je dolazilo. Seljačka Sloga je kontinuirano poticala žene na angažman na Dječjoj klinici: „Čuvanje dječjega zdravlja! Hrvatske djece umire gdjegdje u prvoj godini i 50% više, nego što je prirodno... Na Dječjoj klinici u Zagrebu ima takve djece, koja boluju zato, jer u prvim mjesecima nisu imali dosta sunca i zraka, najviše iz Dalmacije, makar je baš ona zemlja sunca i zraka... Uzrok je tomu nešto siromaštvo, a nešto neznanje. – U Maloj Knjižnici Seljačke Sloge upravo je izašla knjižica o tom, kako seljakinje u nekim krajevima čuvaju dječje zdravlje, a Seljačka Sloga udesila je s Dječjom klinikom u Zagrebu, da seljakinje – iz svakoga sela (ogranka) ili bar iz svake općine po jedna mlađa – dođu u tu Dječju kliniku, da tu vide stručni postupak s djecom i da se onda dogovore s ostalim ženama, kako će ubuduće postupati sa svojom djecom prema svojim mogućnostima. – svaka takva žena može u Zagrebu

¹⁰⁹ Anonimni autor, „'Stož' seljakinja na Dječjoj klinici“. *Hrvatski dnevnik* br. 1224. (27.09.1939.): 8.

(na klinici) ostati 2 ili 3 dana. Siromašnije mogu na klinici biti o trošku Seljačke Sloge, ali za put snose trošak same ili organizacija koja ih šalje. Treba dakle odrediti ženu-majku, koja će ići u Zagreb. Ako žene (i seljakinje) mogu biti primalje ili babice, još lakše mogu čuvati zdravlje svojoj djeci. (Seljačkoj Slogi treba unapried pisati, jer na klinici mogu biti istodobno samo 2 do 3 žene, pa treba odrediti, kad koja dođe na red).“¹¹⁰

Slika 2. Naslovnica knjižice „Majke za zdravlje djece“

Kako bi približili i na jednom mjestu donijeli sve upute za promicanje higijene i dječjeg zdravlja, Seljačka sloga je u svojoj Maloj knjižnici 1941.g. objavila knjižicu „Majke za zdravlje djece“. Ova knjižica na 32 stranice donosi konkretne, jednostavnim jezikom pisane upute u obliku ispovijesti dvije žene. Predgovor je napisao Rudolf Herceg i istaknuo da središnjica želi saznati što o ovom pokretu misle hrvatske žene - majke, te ih potiče da pišu u Slogu ili da se izjasne na sastancima. Također navodi da će provedbu pokreta vršiti ženski odjeli Seljačke sloge, koje je trebalo osnovati. Na kraju predgovora ističe: „Po odzivu na ovaj poziv vidjet će se, gdje su seljačke žene najbolje majke.“¹¹¹ Na početku se piše o prvom zdravstvenom sastanku Seljačke sloge u Sesvetama na Veliku Gospu 1939. godine. Na njemu je Rudolf Herceg predstavio zdravstvenog stručnjaka Seljačke sloge dr. Nadu Kovačević i narodoznanstvenog stručnjaka Seljačke sloge Slavu Kovač, koje su bile prvakinja pokreta za čuvanje dječjeg zdravlja. Dr. Nada Kovačević je govorila o novim suvremenim metodama brige za dijete, dok je Slava Kovač govorila iz etnološke perspektive o iskustvu žena u

¹¹⁰ „Obćinski i kotarski upravni odbori prema Seljačkoj Slogi“. *Seljačka Sloga* (1941.): 36.

¹¹¹ Herceg, Rudolf, *Majke za zdravlje djece*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 3, 1941. str. 5.

seljačkom životu s naglaskom na rađanje i odgoj djece. Istaknuto je da je sastanku prisustvovala i Jana Falica u pratnji svoje sestre. Međutim, navodno ovaj prvi sastanak nije bio dobro organiziran, pa nije baš ni pretjerano uspio, ali su seljanke za njega barem čule i proširile glas dalje. Nastavlja se popisom svih mjesta gdje su se održali sastanci. Na posljednjim sastancima se navodi da nije bila Slava Kovač, već ju je zamijenila isto etnologinja Darinka Lukačević.

Naglašava se da je za ovaj pokret mnogo postigao i dr. Dane Malić koji je održao 22 sastanka (osobito po Bosni i Dalmaciji gdje je činjenica da je muškarac pomogla da se uspostavi dobar odnos sa starješinama u selima, kako bi se suvremene metode prenijele u selo), a na desetak sastanaka je sudjelovao zajedno s dr. Nadom Kovač. Herceg je tražio od žena da pišu o svojim iskustvima dok su slijedile upute stručnjaka i pošalju ih u *Seljačku Slogu*. Iz te ideje je nastala knjižica „Majke za zdravlje djece“ koja donosi zapise Jane Falica o iskustvima Alojzije Benko i Jane Rožić.

Alojzija Benko je pripovijedala kako je pratila majku i sestru na zdravstveni sastanak, naputke koje je ondje čula je pokušala primjeniti u svojoj trudnoći i kasnije nakon poroda. Nailazila je na nerazumijevanje kad je spomenula da ne bi smjela raditi teške fizičke poslove, pa treba više jesti jer jede za dvoje i slično, međutim, izdržala je i rodila zdravu djevojčicu. Koju je odgajala po dobivenim uputama i jako je zadovoljna jer joj je bilo puno lakše nego s prvih dvoje djece. „Želim, da i druge majke pokušaju tako odhranjivati i odgajati svoju djecu. Bit će im mnogo lakše i bolje.“¹¹²

Jana Rožić je dobila upute sa sastanka kad joj je dijete bilo mjesec dana staro, a ona iscrpljena od cijelonoćnog dojenja. Imala je većih problema sa svojim ukućanima kada je počela dojit po predloženom rasporedu, jer je plač djeteta svima smetao. Svekar joj je čak rekao da bi njenom djetetu bilo bolje devet maćeha, nego prava rođena mati. No, ona je sve podnosila i radila po uputama, a dijete joj je lijepo napredovalo, pa se svi nevjernici preobratili i pomagali joj oko odgoja po „novom“¹¹³.

Upute o njezi su sadržavale upute o osnovnoj osobnoj higijeni sebe i prostora. Trebalo je sobu prozračiti i ljeti i zimi, prati ruke i nokte prije svakog kontakta s djetetom. Dijete voditi na svježi zrak i redovito ga pomalo izlagati suncu. Ne pljuvati po podu po kojem se dijete kreće, jer djeca sve stavljaju u usta bez obzira, bilo otpatke hrane ili neke druge predmete s

¹¹² Falica, Jana, *Majke za zdravlje djece*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 3, 1941. str. 15.

¹¹³ Falica, Jana, *Majke za zdravlje djece*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 3, 1941. str. 17.

poda. Kod povijanja, ne ga prejako poviti kako bi se moglo slobodno micati. Prati ga kod svakog previjanja kako se nježna koža ne bi nadražila, a osobito paziti na higijenu pelena koje je trebalo dobro oprati i iskuhati, pa osušiti na zraku i suncu obješene na užetu (jer sušenjem na ogradi ili livadi čestice prljavštine ostaju na peleni i mogu naškoditi djetetu). Redovito i pažljivo uljem čistiti tjemenicu. Ako se u prvom mjesecu života djetetu uvede raspored dojenja svaka tri sata, kad navrší mjesec dana dijete će spavati cijelu noć (od 21h navečer do 06h ujutro) i ne treba ga više dojití po noći. Majčino je mlijeko djetetu glavna hrana, a dojilja bi trebala jesti za polovicu više nego obično i redovito dojití jer se samo tako daje podražaj za izlučivanje mlijeka. Dojití treba do starosti djeteta od najmanje 6 mjeseci, a ne dulje od godine dana. Prihrana se uvodi između četvrtog i petog mjeseca, a navedeno je kakve kašice skuhati djetetu (od griza i kukuruzne krupice). Variva se uvode sa šest mjeseci i trebaju se pripremiti od dobro opranog, očišćenog povrća, koje se dobro zgnječi i ponovno prokuha s mlijekom ili čistom vodom. Trebaju biti slabo začinjena, bez prejakih i ljutih začina, a mogu biti s laganom zaprškom.

Negativnim je okarakteriziran običaj da majka prvo prožvače hranu pa time nahrani dijete. Govori se o prisutnosti uzročnika raznih bolesti u ustima i njihovom prenošenju prožvakanom hranom. Treba pripaziti da bolesni ukućani nemaju previše kontakta s djetetom, osobito oni s plićnim bolestima i tuberkulozom. Ukoliko dijete čuva osoba s prehladom treba na usta i nos staviti povez kako ne bi dijete zarazila. Djeci je zabranjeno davati alkoholna piće, trudnice ga isto ne bi trebale piti jer alkohol kroz krv prelazi u organizam djeteta, a i dojilje bi ga trebale izbjegavati jer njihovim mlijekom se prenosi na dijete. Iz svih ovih uputa vidimo da su zahtjevi prema seljačkim majkama veliki, ali nisu neostvarivi niti nerealni, a i uistinu su vjerojatno spasili poneko dijete, trudnicu i majku.

U Seljačkoj Slogi iz 1941. godine, kad su objavljeni samo brojevi do travnja (zbog prestanka djelovanja), možemo popratiti kako je primljen i koji su dotadašnji rezultati ženskog pokreta za zdravlje djece: „Ženski pokret za dječje zdravlje- onako kako je to opisamo u knjižici „Majke za zdravlje djece“- uspieva kod nas bolje, nego igdje na svijetu, ali to je još uvijek mnogo premalo. Hrvatski seljački pokret mogao bi i trebao imati u svakoj občini bar po jednu Alojziju Benko, Janu Rožić i Janu Falica, kakve dosad ima samo Sv. Jana u Hrvatskom Prigorju... Kad svi hrvatski seljaci spomenutu knjižicu pročitaju, a sve ju žene budu baš imale, onda će to valjda i biti. Ali- kad će to biti.“¹¹⁴

¹¹⁴ „Viestnik Seljačke Sloge“. *Seljačka Sloga* (1941.): 41.

Prosvjetno-zdravstvena akcija obrazovanja majki za očuvanje zdravlja djece imala je pred sobom veliki cilj, koji nažalost nije ostvario uspjeh poput ostalih akcija, npr. one opismenjavanja. Jedan od bitnih faktora bila je nepismenost žena, kojoj se doskočilo sastancima sa stručnjacima i osobnim pristupom pouke kroz razgovor i međusobnu diskusiju i razmjenu iskustava. Također, na širenje akcije utjecalo je i vrijeme. Akcija je počela 1939. kada je već počeo Drugi svjetski rat. Svakom je projektu i akciji trebalo neko vrijeme da se pokrene i uhvati puni zamah. Iako do rata na ovim prostorima nije došlo još godinu i pol, rat je sa sobom donio i prestanak djelovanja Seljačke sloge i njenih prosvjetno-zdravstvenih aktivnosti. Krilatica: „Žene – majke pamtite: Odgojiti zdravu djecu je sveta dužnost i zasluga žene, što se naplaćuje srećom majke.“¹¹⁵ je ostala živjeti među seljačkim ženama.

VII. ZAKLJUČAK

Seljačka sloga se u svojoj propagandi pozivala na povijesni kontinuitet hrvatske seljačke kulture i njenu različitost tj. originalnost u odnosu na druge „tuđe“. Kulturu je doživljavala rigidnom, starovjekovnom i nepromjenjivom, a grčevito je pokušavala zadržati iluziju autentičnosti i nepromjenjivosti hrvatske seljačke kulture. Nastojala je staviti izražaj kulture i kulturno stvaralaštvo u formalni okvir kako bi izgradila i kontrolirala specifičan identitet koji je odgovarao propagandi stranke. U tu je svrhu uspostavila priredbe i smotre na kojima se tu specifično „našu“ narodnu kulturu trebalo predstaviti javnosti kako bi se kontinuirano pokazivala vrijednost, starovjekovnost i originalnost onoga što mi imamo, a u Europi to cijene kao iskonsko i egzotično.

Seljačka sloga je doslovno izmislila novu tradiciju, u koju se žena odlično uklopila, jer su za funkcioniranje i kredibilitet nove tradicije trebali žene i njihove vještine i znanje. Propagirana je njihova uloga čuvarica ognjišta i kulture, te uzvišena uloga žene – majke kao odgojiteljice novih naraštaja. Ocrtava se idilična slika žene kao brižne i nježne majke, obzirne i apsolutno predane družice kojoj je jedina zadaća u životu rađati, odgajati djecu, trpiti i raditi. Međutim, kad je trebalo napraviti konkretne stvari da bi se propagirani identitet potvrdio i dokazao, poziva se žene u sferu javnog na aktivno djelovanje i sudjelovanje kroz pokret opismenjavanja i rad za očuvanje narodnih nošnji. Bez ženskog rada taj zadatak ne bi bio izvršen.

¹¹⁵ Herceg, Rudolf, *Majke za zdravlje djece*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge Broj 3, 1941. str. 4.

Žene su uvedene u javni život da bi se prosvjetom, naobrazbom i proširenjem njihovog polja djelovanja na kulturni, prosvjetni i zdravstveni rad unaprijedilo cijeli seljački narod. Postale su „subjekt“ koji je trebalo unaprijediti kako bi cjelokupno hrvatsko seljaštvo tj. Hrvatska bila u rangu naprednih europskih država, čijim idealima je težilo vodstvo stranke i Seljačke sloge. Tekstovi o ženama u oba glasila su imali funkciju ukalupljivanja žene u okvir koji je stranci bio društveno prihvatljiv. Žene se u tekstovima nije poticalo na borbu za vlastita prava jer to nije odgovaralo duhu sela toga vremena, a niti politici stranke. Seljačka sloga je propagirala da su svi seljaci dio jedne veće cjeline. Cjeline koja je veća od njih samih, a to je bio hrvatski seljački pokret. Znači da su žene svoje potrebe za afirmacijom morale podrediti radu za jako hrvatsko seljaštvo i njegovo opće dobro. Paradoksalno, žene su istovremeno okarakterizirane kao uzročnice „gizde“, zla koje moralno kvari seljačke djevojke i gospodarski iscrpljuje selo. One su „slaba karika“ preko koje globalizacija prodire na selo i uzrokuje propadanje seljačke obitelji. Iako su tekstovi o gizdi služili kao opomena i poziv na promjenu stanja, iza njih je stajao strah i neizvjesnost u naizgled bezizlaznoj situaciji gospodarske krize, pred nadolazećim kapitalizmom.

Realan položaj u društvu je daleko od idealne i romantične slike žene – majke koju je propagirala Sloga. U glasilima se ne piše o tabu temama, o smrti djece i trudnica, o gubitku cijelih obitelji nakon zaraze tuberkulozom, o nemogućim izborima poput pobačaja jer bi još jedno dijete značilo financijsku propast obitelji ili o kontinuiranom zlostavljanju žena. Ipak se i na tom polju napravio pomak zdravstveno – prosvjetnom kampanjom majki za zdravlje djece. Na kraju žene poput Mare Matočec samo traže afirmaciju i poštovanje, jer se još uvijek sjećaju važnosti uloge koju su preuzele u 1.svj. ratu, ali i zato što su sada pismene, prosvijećene i aktivno sudjeluju u akcijama Seljačke sloge. To im je dalo snagu za borbu za svoj bolji položaj unutar okvira patrijarhalnog mentaliteta. Pokazale su da mogu više nego što se od njih očekuje, ali im se to ponekad ne priznaje.

Sažetak na hrvatskome jeziku

Slika žene u glasilima Seljačke sloge

U ovom radu se nastoji pokazati kako je humanitarno – prosvjetna organizacija HSS-a, Seljačka sloga u svojim glasilima (Seljačka Prosvjeta 1926.-1929. i Seljačka Sloga 1936.-1941.) prikazivala žene. Fokus je na slici žene koja se iščitava iz izvora i funkciji koju je imala u djelovanju HSS-a i Sloge. Uspoređuju se dva razdoblja izdavačke djelatnosti Sloge, dvadesete i tridesete godine prošlog stoljeća na kojima se vidi kako se uloga žene u djelatnostima Sloge mijenja. Žene se sve više uključuje u javni prosvjetno – kulturni rad Sloge i aktivno ih se opismenjava tek 1930.-ih godina, dok su 1920.-ih godina gotovo nevidljive, zatvorene u sferu doma i obitelji. Iako su stavovi prema ženama u glasilima bili ambivalentni, prozivalo ih se za propast seoskog gospodarstva zbog pretjeranog trošenja na modu (iz taštine), a u isto vrijeme ih se proziva „čuvaricama narodne seljačke kulture“ i odgojiteljicama budućih naraštaja čija je sveta dužnost tradicijskim tekstilnim rukotvorstvom izvući seljačko gospodarstvo iz financijske krize, neosporno je da su u vrijeme kad seljačke žene nemaju politička prava ni moć, ipak odigrale značajnu ulogu. Aktivnim uključivanjem žena u rad Sloge stranka je nastojala pokazati Europi kako je hrvatska nacija prosvijećena i napredna, te može držati korak s modernim državama zadržavajući svoju staru seljačku tradiciju i kulturu.

Ključne riječi: žene, Seljačka sloga, glasila Seljačke sloge, seljačka narodna kultura

Summary

An image of women in magazines of Peasant Concordia

This paper seeks to show how the humanitarian - educational organization of Croatian Peasant Party, the Peasant Concordia in its magazines (Peasant Education 1926 - 1929 and Peasant Concordia 1936 - 1941) depicted women. The focus is on a woman's image that is evident in the source materials and its function in the work of Croatian Peasant Party and Peasant Concordia. Two periods of the publishing activity of the Peasant Concordia, twenties and thirties of the last century, show that the role of women in the activities of the Peasant Concordia is changing. Women are increasingly involved in public education and cultural work and are actively being taught to read and write only in the 1930s, while during the 1920s were almost invisible, closed in the sphere of home and family. Although attitudes towards women in the magazines were ambivalent, they were perceived as a danger to the rural economy due to excessive spending on fashion (due to vanity), while at the same time being proclaimed "the guardians of folk peasant culture" and educators of future generations, whose sacred duty is to extract the peasant economy from financial crisis with traditional textile handicrafts, it is indisputable that at a time when peasant women have no political rights or power, they nevertheless played a significant role. By actively involving women in the work of Peasant Concordia, the Peasant Party tried to show Europe that the Croatian nation was enlightened and advanced, and could keep up with modern states while retaining its old peasant tradition and culture.

Ključne riječi: women, Peasant Concordia, magazines of Peasant Concordia, peasant national culture

POPIS LITERATURE

IZVORI:

Seljačka Prosvjeta 1926. – 1929.

Seljačka Sloga 1936. – 1941.

Hrvatski dnevnik 1935. – 1937.

Naša žena 1937.

Anonimni autor. „Dr. Andrija Štampar - život i djelo“. <http://www.stampar.hr/hr/dr-andrija-stampar-zivot-i-djelo> (07.08.2018.)

Boban, Branka. „Rezultati dosadašnjih istraživanja o Antunu i Stjepanu Radiću“. *Radovi*, br. 1 (1994.): 255-270.

Boban, Branka. *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*. Zagreb: Alineja, 2006.

Bratanić, Branimir. *O smotrama hrvatske seljačke kulture*. Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge 1941.

Bušić, Katarina. „Tradicijsko odijevanje u Županji i okolici“. *Etnološka istraživanja*, br. 10 (2005.): 151-166.

Bušić, Katarina. „Iskustva, problemi i promišljanja primijenjene etnologije: suvremena značenja i pojavnosti narodne nošnje“. *Etnološka istraživanja*, br. 18/19 (2014.): 163-188.

Ceribašić, Naila. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb, Biblioteka nova etnografija, 2003.

Grupa autorica priredila Feldman Andrea. *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.

Grupa autora, uredile Hameršak Marijana i Marjanić Suzana. *Folkloristička čitanka*. Zagreb: AGM, 2010.

Herceg, Rudolf. *Dostojanstvo - ne gizda....* Zagreb: Mala knjižnica Seljačke Sloge, 1940.

- Kolar Dimitrijević, Mira. „Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.)“. *Podravina*, br. 12 (2007.): 5-25.
- Kristić, Karmela. „Seljačka Sloga i narodna nošnja (u razdoblju od 1926. do 1929. i od 1935. do 1940. godine)“. *Studia ethnologica Croatica*, br. 1 (2003.): 89-143.
- Krušić, Vladimir. „Kazalište Seljačke sloge - od „narodne prosvjete“ do stranačke promidžbe“. *Hrvatski*, br. 2 (2013.): 57-86.
- Leček, Suzana. „Između izvornog i novog – „Seljačka sloga“ do 1929. godine“. *Etnološka tribina*, br. 18 (1995.): 103-123.
- Leček, Suzana. „Seljačka obitelj u Hrvatskoj 1918.-1960. Metoda usmene predaje povijesti (oral history)“. *Radovi*, br. 1 (1996.): 249-265.
- Leček, Suzana. „Nismo meli vremena za igrati se“..... - Djetinjstvo na selu (1918.-1941.)“. *Radovi*, br. 1 (1997.): 209-244.
- Leček, Suzana. „Seljačka sloga i uključivanje žena u seljački pokret (1925.-1929.)“. *Radovi*, br. 1 (2000.): 293-298.
- Leček, Suzana. „Dobila je kulike su roditelji davali, ni po zakonu!“ Promjene u položaju žene u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata“. *Povijesni prilozi*, br. 21 (2001.): 221-245.
- Leček, Suzana. „Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)“. *Scrinia Slavonica*, br. 1 (2002.): 325-352.
- Leček, Suzana. „Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)“. *Scrinia Slavonica*, br. 1 (2003.): 336-390.
- Leček, Suzana. „Suradnja HKD Napredak i Seljačke sloge u kampanji opismenjivanja“. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3 (2004.): 1101-1126.
- Leček, Suzana i Željko Dugac. „Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939. - 1941.)“. *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3 (2006.): 983-1005.
- Leček, Suzana. „Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925. - 1941.)“. *Podravina*, br. 9 (2006.): 49-85.

Leček, Suzana. „Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila“: Hrvatska seljačka stranka i žene (1918.-1941.)“. *Historijski zbornik*, br. 59 (2006.): 93-130.

Lorković, Blaž. *Žena u kući i u društvu*. Dugo Selo: Gradska knjižnica Dugo Selo, 2016.

Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1999.

Murray, Despalatović Elinor. „Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19. stoljeća i uloga općinskih liječnika“. *Zbornik Mirjane Gross*, (1999.): 267-77.

Predavec, Josip. *Selo i seljaci*. Dugo Selo: Gradska knjižnica Dugo Selo., 2012.

Rihtman – Auguštin, Dunja. *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb: Školska knjiga, 1984.

Sklevicky, Lydia. „Karakteristike organiziranog djelovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetskog rata“. *Polja*, (1984.): 415-417; 454-456.

Smiljanić, Vlatko, „Prva hrvatska političarka borila se za selo i ženska prava“. <https://m.vecernji.hr/premium/prva-hrvatska-politicarka-borila-se-za-selo-i-zenska-prava-1202148> (07.08.2018.)

Sremec, Nada. „*Nismo mi krive*“ u „Kako živi narod“, 3. knjiga. Zagreb: Gospodarska Sloga, 1940.

Šute, Ivica. *SLOGOM SLOBODI! Gospodarska sloga 1935. – 1941.* Zagreb: Srednja europa, 2010.

Župan, Dinko. *Mentalni korzet – Spolna politika obrazovanja žena u Banskjoj Hrvatskoj (1868.-1918.)*, Osijek – Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

Zbornici radova:

Domačinović, Vlasta, ur. *Žena u seoskoj kulturi Panonije*, Zagreb: Etnološka tribina – posebno izdanje, Hrvatsko etnološko društvo, 1982.

Filmski izvor:

Mara Matočec, Tv kalendar, 13. listopad 2010.

PRILOZI

Tablice:

Tablica 1. Muški autori i naslovi djela o ženama i za žene

Tablica 2. Ženski autori i naslovi djela o ženama i za žene

Tablica 3. Kronološka tablica objavljenih tekstova Mare Matočec i Jane Falica u međuratnom razdoblju u *Seljačkoj Prosvjeti* i *Seljačkoj Slogi*

Grafovi:

Graf 1. Usporedba broja ženskih autora u glasilima Seljačke sloge u dva razdoblja djelovanja

Graf 2. Usporedba broja djela muških i ženskih autora po godini objave

Graf 3. Omjer broja ženskih autorica i njihovih radova

Graf 4. Tipovi muških radova u *Seljačkoj Prosvjeti* 1926. - 1929.

Graf 5. Tipovi muških radova u *Seljačkoj Slogi* 1936. - 1941.

Graf 6. Tipovi ženskih radova u *Seljačkoj Prosvjeti* 1926. - 1929.

Graf 7. Tip ženskih radova u *Seljačkoj Slogi* 1936. - 1941.

Slike:

Slika 1. Naslovnica knjižice „Dostojanstvo – ne gizda...”

Slika 2. Naslovnica knjižice „Majke za zdravlje djece”